Kulturna i politička povijest grada Skradina u 19. stoljeću

Erceg, Anđela

Master's thesis / Diplomski rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Department of Croatian Studies / Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji**

Permanent link / Trajna poveznica: https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:111:835219

Rights / Prava: In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.

Download date / Datum preuzimanja: **2024-03-28**

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
UNIVERSITY OF ZAGREB
CENTER FOR CROATIAN STUDIES

Repository / Repozitorij:

Repository of University of Zagreb, Centre for Croatian Studies

zir.nsk.hr

dabar
DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI

Anđela Erceg

Kulturna i politička povijest grada Skradina u 19. stoljeću

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2017.

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
HRVATSKI STUDIJI
ODJEL ZA KROATOLOGIJU

Anđela Erceg

Kulturna i politička povijest grada Skradina u 19. stoljeću

DIPLOMSKI RAD

Mentor: Doc. dr. sc. Marinko Šišak

Zagreb, 2017.

Izjavljujem da sam ovaj rad napisala samostalno koristeći stečena znanja tijekom studija, i to iz povijesnih i kulturoloških kolegija te navedenu literaturu.

Posebno se zahvaljujem svom mentoru doc. dr. sc. Marinku Šišku te profesoru doc. dr. sc. Anti Birinu koji su me svojim stručnim savjetovanjem usmjeravali na najvažnije odrednice vezane uz temu te su na taj način pripomogli pri izradi ovog diplomskog rada.

Zahvaljujem se i svojim roditeljima na bezuvjetnoj podršci i ljubavi koju su mi pružali tijekom cijeloga moga školovanja. Hvala i Ivanu što mi je uvijek bio potpora i oslonac.

Veliko hvala gospodinu Jakovu Sušiću na svoj pomoći i angažmanu.

Anđela Erceg

SAŽETAK

Anđela Erceg

Kulturna i politička povijest grada Skradina u 19. stoljeću

Diplomski rad *Kulturna i politička povijest grada Skradina u 19. stoljeću* pregledno je djelo koje sintetizira dosadašnja istraživanja o Skradinu. Daje uvid u njegovu političku i kulturnu povijest. Rad je koncepcijski i tematski podijeljen na tri glavna dijela. U prvom dva dijelu naglašava se vrijednost arheoloških nalaza i arheoloških zona koje nam svjedoče o tisućljetnoj čovjekovoj prisutnosti na ovom području te se prati daljnji razvoj grada do početka 19. stoljeća. Središnji dio rada se tematski odnosi na Skradin u 19. stoljeću, kad se nalazi pod austrijskom i francuskom vlašću. U stoljeću brojnih reformi, buđenja nacionalne svijesti i gospodarske stagnacije, Skradin poprima svoj današnji izgled.

Ključne riječi: Skradin, austrijska uprava, francuska vlast, povijest Skradina, 19. stoljeće

SUMMARY

Anđela Erceg

This master thesis, with the title *The cultural and political history of the city Skradin in the 19th century,* is a synthesis of previous research on the history of city Skradin. In it is presented the political and cultural history of the city. The thesis is conceptually divided into three main chapters. The first two chapters emphasize the value of archeological findings and zones which are a testament of a thousand year human presence in this area. These chapters subsequently analyze the historical development of the city until the beginning of the 19th century. The last chapter is thematically oriented to the 19th century Skradin, when it is governed under Austrian and French rule. In that turbulent century, which is characterized by numerous political reforms, the awakening of the national identity and economic stagnation, the face of the city slowly begins to take contemporary shape.

Key words: Skradin, Austrian authority, Franch authority, 19th century

Sadržaj

1. UVOD 1
2. METODOLOGIJA RADA 2
3. POLITIČKA POVIJEST GRADA SKRADINA 3
3.1. Skradin do 18. stoljeća 3
3.2. Skradin u 18. stoljeću 6
4. KULTURNA POVIJEST GRADA SKRADINA 9
4.1. Materijalna kulturna baština 9
4.2. Nematerijalna kulturna baština 12
5. SKRADIN U 19. STOLJEĆU 17
5.1. Prva austrijska uprava 17
5.2. Francuska vlast 19
5.3. Druga austrijska uprava 21
5.4. Borba za nacionalno jedinstvo 27
5.5. Gospodarska i društvena djelatnost 29
6. ZAKLJUČAK 35
7. POPIS LITERATURE 37

1. UVOD

Grad Skradin se smjestio na desnoj obali rijeke Krke, u zaljevu slikovitog Prukljanskog jezera. Administrativno pripada Šibensko-kninskoj županiji, koja broji 15 općina i pet gradova. Šire skradinsko područje čine naselja: Dubravice, Bićine, Bribir, Bratiškovci, Cicvare, Gorice, Gračac, Ićevo, Krković, Lađevci, Međare, Piramatovci, Plastovo, Rupe, Skradinsko Polje, Skradin, Sonković, Vaćani, Velika Glava, Bratiškovci, Žažvić i Ždrapanj. Prema posljednjem popisu stanovništva iz 2011. godine, na tome području živi 3825 stanovnika, što je upola manje nego li u 19. stoljeću. Zahvaljujući prirodnim osobitostima ovaj je kraj kontinuirano naseljen od antičkih vremena do danas.

Tema je ovoga diplomskoga rada kulturna i politička povijest grada Skradina u 19. stoljeću. Cilj je diplomskoga rada prikupiti i obraditi dosadašnja saznanja o nedavnoj povijesti ovoga gradića. Rad će biti napisan interdisciplinarno, u skladu s kroatološkim profilom studija i rada.

O povijesti Skradina do danas je objavljeno više radova i tri knjige koje se opširnije bave skradinskom povijesti: *Skradin i njegovo područje*, I. Babića (Skradin, 1986), *Znameniti putnici u Skradinu i na Krki*, K. Čvrljka (Skradin-Zagreb, 1995) te *Statut grada Skradina,* Ante Birina (Skradin-Zagreb, 2002). Valja napomenuti kako većina znanstvenih radova, koji se potpuno ili djelomice bave Skradinom, obrađuju antičko razdoblje te razdoblja pod bribirskim knezovima, mletačkom i turskom vlasti. Kako je Babićeva knjiga ponajviše posvećena 19. i 20. stoljeću, poslužit će kao polazna točka istraživanja.

2. METODOLOGIJA RADA

Diplomski je rad *Kulturna i politička povijest grada Skradina u 19. stoljeću* pregledan rad podijeljen na tri dijela. To su: *Politička povijest grada Skradina, Kulturna povijest grada Skradina* te *Skradin u 19. stoljeću.*

Prvo je poglavlje *Politička povijest grada Skradina* uvod u rad koji donosi kratke obrise političke povijesti grada Skradina. U tome su poglavlju opisani počeci antičke Scardone, njen razvoj i vrhunac koji dostiže u 14. stoljeću te burna stoljeća koja su uslijedila i dovela do višestoljetne stagnacije. Posebna pozornost posvećena je Skradinu u 18. stoljeću. Autori koje sam najviše koristila u ovom dijelu su: Ante Birin, Ivan Pedišić i Josip Ante Soldo.

Na prethodno se poglavlja o povijesnom razvoju grada nadovezuje poglavlje o kulturi i kulturnim dobrima. Ovaj dio rada naglašava važnost sačuvanih kulturnih materijalnih i nematerijalnih dobara koji čine svojevrstan prozor u prošla vremena. Ovo poglavlje sam radila oslanjajući se ponajviše na radove: Ive Babića, Krešimira Čvrljka, Marka Dragića i Ivana Ivančana.

Posljednje poglavlje, *Skradin u 19. stoljeću,* donosi informacije o političkim zbivanjima na dalmatinskom području u 19. stoljeću. Govori o Skradinu pod austrijskom i francuskom vlašću te donosi gospodarsku i društvenu sliku toga vremena. U ovom se dijelu rada ističu autori poput: Ive Babića, Krešimira Čvrljka, Grge Novaka, Šime Peričića i Stanko Piplović.

3. POLITIČKA POVIJEST GRADA SKRADINA

3.1. Skradin do 18. stoljeća

Današnji položaj grada Skradina je desna obala rijeke Krke.[1] Iako su novija arheološka istraživanja dala značajne rezultate, još uvijek se ne može sa sigurnošću tvrditi točan položaj nekadašnjeg naselja. „Ulomci keramičkih posuda, najstariji arheološki ostaci iz starijeg željeznog doba (1200.-500. g. pr. Kr.), pronađeni su na uzvisini što se diže iznad grada. Također, na ovom mjestu je na više položaja uočena sječena litica, kako bi se dobio prostor za stanovanje.“[2] Povjesničar i arheolog Ivan Pedišić stoga zaključuje kako se prvotno naselje smjestilo na uzvisini iznad grada, a potom se u vrijeme rimske vladavine širilo na padinama brežuljaka i u njegovom podnožju.[3]

Prvi spomen Skradina nalazi se u djelu *Geografija* iz I. st. pr. Kr., Strabona iz Amasije na Pontu: „*unutar tog poteza plovidbe* (uz liburnsku obalu – op. MK) *je rijeka koja omogućuje teretnim brodovima da doplove do Dalmata i liburnski grad Skardon.*“[4] Grad *Skardon* smješten je na obalu Titija[5], udaljenu od mora 12 milja.[6] Izvori za proučavanje najranije povijesti Skradina vrlo su skromni i odnose se ponajviše na njegove geografske odrednice. To su: *Naturalis historia*, Plinija Starijig; *Geografija,* Klaudija Ptolomeja; Tabula Peutingeriana te ravenski Anonim. [7]

U monografiji *Rimska Scardona,* već spomenuti Ivan Pedišić daje uvid u arheološke nalaze s ovoga područja (s lokaliteta: Rokovača, Đardin i Maraguša) što donekle olakšava rekonstrukciju rane povijesti. Naime, opsežnim arheološkim istraživanjima na uzvisini iznad današnjeg grada, otkriveni su ostaci suhozidnog bedema, tragovi kuća u sječenoj litici te keramičko posuđe. Iz razdoblja rimske vladavine datiraju ostaci zidova kuća, gradske vile i nekropole koje svjedoče o širenju naselja na padinama brežuljka i u njegovom podnožju. Tijekom prve polovice I. stoljeća, Skradin je postao rimsko municipalno središte, a potom i jedno od tri središta sudbenog konventa

[1] Vidi poglavlje *Prilozi.* Fotografija 1. str. 36.
[2] Pedišić, 2001: 20.
[3] Pedišić, n .dj.: 13.
[4] Strabon u Kozličić, 1990: 227.
[5] *Tyrus* ili *Titus* je drugo ime za rijeku Krku. Upotreblavali su ga Rimljani u doba njihove vladavine na istočnoj obali Jadrana.
[6] Strabon u Kozličić, n. dj.: 262.
[7] Birin, 2002: 5.

(uz Salonu i Naronu), te sjedište službenog kulta. Stanovništvo je moralo prihvatiti štovanje kulta kapitolijske trijade, a zavjetni spomenici pronađeni na skradinskom području ponajviše su posvećeni vrhovnom bogu Jupiteru. Stoga „možemo sa sigurnošću govoriti da se u ovom slučaju radilo o glavnom gradskom kultu. Moguće je da Jupiteru u *Scardoni* bio podignut i hram. Neki tragovi upućuju u tom pravcu."[8]

Birin drži da je Skradina kao administrativni i vjerski centar, vjerojatno dobio biskupiju već početkom IV. stoljeća. Međutim, jedini spomen ranokršćanske skradinske biskupije zabilježen je na provincijalnoj sinodi u Saloni tek 530. godine. Iz istog vremena potječe i zapis o bizantsko-ostrogotskim sukobima koji su se odvijali na ovom području. No, što se točno sa Skradinom događalo u tom periodu teško je utvrditi. Neosporno je da su gospodarske i političke prilike u carstvu, avarsko-slavenski pljačkaški pohodi te slavenska kolonizacija imale utjecaja na grad. Dok opisi bizantskog cara Konstantina VII. Porfirogenet, splitskog arhiđakona Tome te Ljetopis popa Dukljanina donose dramatične opise opustošene i razorene Dalmacije, arheološka istraživanja daju nešto blažu prosudbu o događajima toga vremena.[9]

O povijest idućih stoljeća imamo skromne informacije, s izuzetkom 928. g. kad se spominje skradinska biskupija u zaključcima drugog splitskog sabora. Prema najstarijem opisu granica biskupije iz 1185. g., pripadale su joj župe: Skradin, Bribir i Biograd s cijelom Sidragom.[10]

Šezdesetih godina 12. st., vlast nad Skradinom izmjenjivali su bizantski i hrvatsko-ugarski vladari dok konačno 1167. g. Bizant nije zagospodario cijelom Dalmacijom. Pod bizantskom vlasti najvjerojatnije se zadržao do kraja 1180. ili početka 1181. g.[11] O povijesti idućeg stoljeća imamo samo jednu vijest „i to iz 1247. godine kada je hrvatsko-ugarski kralj Bela IV. ustupio grad Skradin sa svim njegovim pripadnostima i pravima viteškom redu hospitalaca."[12]

Krajem 13. i početkom 14. stoljeće postaje sjedište moćnih bribirskih knezova Pavla I. i Mladena II. Kako su ujedno obnašali i ulogu hrvatskih banova, Skradin je postao jedno od glavnih političkih središta Hrvatskog Kraljevstva. Značaj koji su mu Šubići predavali očitovao se i u činjenici da su grad oslobodili podaničkih obaveza prema feudalnim gospodarima, čime je dobio status slobodnog grada.[13]

[8] Pedišić, n. dj.: 23.
[9] Birin, n. dj.: 14-16.
[10] Bačić, 1991: 13.
[11] Birin, n dj.: 18.
[12] Birin, n. dj.: 18.
[13] Birin, n.dj.: 19-24.

Nakon dugogodišnjih i ustrajnih pokušaja osvajanja, sredinom stoljeća Skradin postaje dio mletačkog teritorija. Međutim, već 18. veljače 1358. g., Zadarskim mirom cijela Dalmacija, uključujući i Skradin, prelazi u ruke hrvatsko-ugarskog kralja Ludovika. „Tako se Skradin nakon osamdesetak godina opet vratio u kraljevske ruke.“[14] Iz vremena njegove vladavine, točnije iz 1378. godine, potječe prvi pisani dokaz o postojanju gradskog statuta. Statut grada Skradina danas predstavlja „jedino povijesno vrelo koje nam omogućava da dođemo do barem okvirne slike o Skradinu XIV. st., o njegovim gospodarskim osnovama, pravnom sustavu i upravnom ustroju.“[15] Najstariji i do danas jedini poznati rukopis skradinskog statuta nalazi se u Biblioteci Svetog Marka u Veneciji pod signaturom L. V. LXXX, Cod. 213. membr., saec. XIV., a. 240, 1. 162. Ludovikovom smrti dolazi do sloma središnje vlasti koja se nije uspjela stabilizirati punih dvadeset godina. Manje od godinu dana grad je bio u rukama kralja Sigismunda koji ga potom, u travnju 1388. g., predaje u ruke cetinskim knezovima Nelipčićima. Iako većina dalmatinskih općina nije bila naklonjena kralju, Skradin mu je ustrajno iskazivao vjernost, ponajviše nakon njegove ponovne uspostave vlasti nad Dalmacijom u kolovozu 1394. g.

Početkom 15. stoljeća, Skradin je pod upravom poljskog kralja Ladislava, odnosno njegovih namjesnika Alojzija Aldemariska i Hrvoja Vukčića. Negdje između 1405. i 1407. g., Skradin preuzima vojvoda Sandalj Hranić koji ga već 13. travnja 1411. poklanja Mlečanima. U njihovoj vlasti zadržao se svega sedam mjeseci kad ga osvaja hrvatski ban Karlo Kurjaković. Od 1426. do 1436. g., Skradin se nalazio pod upravom krčkih knezova Frankopana, a potom najvjerojatnije pod Talovcima i Celjskim.[16]

U drugoj polovici stoljeća, Turci prvi put dospijevaju do samog grada vršeći stalni pritisak pljačkama, pustošenjem polja i hvatanjem roblja. Skradin je najvjerojatnije osvojen 1522. g., a osvajanje su izvršili hercegovački sandžakbeg Mahmud beg te komandant Bektaš. U Celâlzâeovom izvještaju „opis bitke je dan kroz usporedbu bojnog polja, koje je bilo toliko preplavljeno krvlju protivnika da je izgledalo poput polja tulipana, i metaforu koja unosi element vjerske borbe, gdje se bojno polje naziva *stratištem duša*.“[17] U Skradinu je najkasnije 1528. g. osnovan kadiluk, odnosno sudski okrug. Uz kraće prekide, Turci su vladali Skradinom sve do kraja Morejskog rata (1684 – 1699). Mirom u Srijemskim Karlovcima, 1699. g., Skradin je

[14] Birin, n. dj.: 38.
[15] Birin, n. dj.: 10.
[16] Birin, n. dj.: 39-50.
[17] Buzov, 2009: 27.

pripao Mletačkoj Republici. Najistaknutiji ratnici skradinskog područja u borbama protiv Turaka bili su Vuk Mandušić i Milovan Pavasović.[18]

3.2. Skradin u 18. stoljeću

Početak 18. stoljeća Skradin je dočekao pod mletačkom upravom.[19] Pripadao je pokrajini Dalmaciji koja je obuhvaćala područje od Krka na sjeveru do Neuma na jugu. Kopnena granica se pružala nedaleko Starigrada pod Velebitom, a u sastav Dalmacije ubrajali su se i svi otoci od Krka do Korčule. Dalmacija se dijelila na komune: Cres i Osor, Krk, Rab, Zadar, Pag, Nin, Šibenik, Split, Trogir, Omiš, Brač te nove i najnovije posjede. Na čelu pokrajinske uprave bio je generalni providur, sa sjedištem u Zadru. U njegovim rukama bila je civilna i vojna uprava te sudstvo. Na čelu šibenske komune nalazili su se gradski knez (civilna uprava) i kapetan (vojna uprava) te jedan kamerlengo iz Venecije.[20]

Odmah po prolasku turske opasnosti, mletačke su vlasti započele s uređenjem novih stečevina. U ožujku 1689. g., providur Jeronim Cornaro podijelio je šibenski kotar na tri područja (pertineza). Bribir i Skradin s okolicom (Čulišići, Dubravice, Plastovo, Bratiškovci, Rupe, Ićevo, Smrdelj, Vaćane, Ždrapanj, Biljane, Sonković i Gorica) činili su jedno područje. Područna upravna tijela bili su providur, guvernatur ili glavar (zadužen za opskrbu, izbor kapetana i sudaca i sl.) te liga sastavljena od narodnih zapovjednika (zadužena za provođenje guvernatorovih zapovijedi, kažnjavanje prekršitelja, kontrolu obrade tla i sl.). Skradinsko područje dalje je podijeljeno na pet kompanija na čelu s harambašama: Ilijom Laćom (dijelovi sela Ždrapanj, Dubravice i Velika Glava), Milojem Vulinovićem (Bratiškovci i Gorica), Lukom Živkovićem (dijelovi sela Rupe, Vaćani, Ićevo do obala Krke), Pavlom Silovom (drugi dio sela Rupa, Vaćana, Ićeva do obala Krke) te Filipom Sunarićem (drugi dio sela Ždrapanj i Dubravice).[21]

1700. g. na mjesto biskupa obnovljene Skradinske biskupije sjeda Grgur Civalelli (1700 – 1713). On je ustrajno pokušavao ,,preko državnih vlasti obnoviti povijesne granice Skradinske

[18] Babić, n. dj.: 29.
[19] Vidi poglavlje *Prilozi*. Fotografija 2. str. 36.
[20] Novak, 2004: 31.
[21] Soldo, 1991: 135-140.

biskupije, ali bezuspješno.“[22] One su tada sezale od Prukljanskog jezere i Krke (isključujući Zaton i Raslinu) do Vrane, na sjeveru prema Bukovici do Šupljaje.[23] Obnovom biskupije, donekle se popravila slaba naseljenost Skradina. Malobrojno stanovništvo (oko pet stotina stanovnika) željelo se ,,izjednačiti s ostalim stanovnicima dalmatinskih gradova, pozivajući se na staru slavu, kad je tobože imao preko 1000 stanovnika.“[24] Stoga je upravljanje gradom preuzelo općinsko vijeće (un Corpo di Consiglio de Cittadini), u nadležnosti šibenskog kneza i kapetana. Vijeće se sastojalo od minimalno 18 članova, pripadnika skradinskih obitelji sa statusom općinskog plemstva. Neke od njih su obitelji: guvernatora Jerolima Trapilea, kapetana Jerolima Bersatića, kapetana Juraja Ivulića, harambaše Miloja Vulinovića, guvernatora Jakova Palčića, serdara Lazara Vulinovića, harambaše Marka Maroević te kapetana Milovana Pavasovića.[25] Njihova zadaća bila je obnova grada te unapređenje obrta i trgovine. Vojna i izvršna vlast bila je u rukama guvernatora i gradskog vijeća. U Skradinu su još djelovali općinski pravobranitelj (prokuratora), dva deputata na cestama i dva ispitivača (egzaminatora). Važan korak pri stjecanju veće samostalnosti bila je i odredba prema kojoj se u Skradinu sudilo po mletačkom zakonu, a ne po šibenskom statutu.[26]

,,Posljednje stoljeće mletačke povijesti prošlo je u dekadenciji i posvemašnjem izostanku ozbiljnijih mjera za poboljšanje gospodarskog, prosvjetnog i socijalnog stanja u Dalmaciji.“[27] Izgled Skradina bio je gotovo zastrašujuć, ,,nedovoljno razvijen, bez uređene kanalizacije, s nedovoljno razvijenim ulicama, koje su bile obični putevi, a sa zrakom dosta teškim, osobito ljeti zbog obližnjih močvara u polju s dosta insekata.“[28] Prosvjeta je bila svedena na privatne poduke koje su obavljali katolički i pravoslavni svećenici. Izuzetak je bilo otvaranje srpske-pravoslavne škole koja je, uz prekide, djelovala od 1755. do 1808. godine. Djeca hrvatskih plemića pohađala su školu u Šibeniku.[29] Stanovništvo se ponajviše bavilo trgovinom, čijem je razvoju uvelike pridonio pogodan položaj. Naime, Skradin se nalazio na sjecištu trgovačkih puteva te je postao jedan od najvećih trgovačkih središta (uz Zadar, Split, Šibenik i Makarsku). Roba je dolazila iz Bosne, a otpremala se dalje prema Šibeniku, Hrvatskom primorju, Istri, Veneciji i Italiji. Stoga je

[22] Bačić, n. dj.: 14.
[23] Bačić, n. dj.: 15.
[24] Soldo, n. dj.: 140.
[25] Babić, n. dj.: 33.
[26] Soldo, n. dj.: 140-161.
[27] Bralić, 2011: 351.
[28] Soldo, n. dj.: 152-153.
[29] Babić, n. dj.: 35.

izgradnja ceste između Skradina i Šibenika bio prioritetan projekt mletačke vlade za poboljšanje prometne infrastrukture. Također, sagrađena je badžana, odnosno carinarnica, čiji je rad reguliran posebnim pravilnikom izdanim 1727. godine. Napretkom trgovine javila se potreba za proširenjem badžane pa je ,,1782. tridesetak skradinskih trgovaca molilo šibenskog kneza i kapetana da dozvoli gradnju nove badžane.“[30] To je i učinjeno, a nova badžana sagrađena je malo izvan mjesta.

Kraj 18. stoljeća obilježen je burnim političkim zbivanjima na području cijele Dalmacije. ,,Smjenjuju se gospodari. Podložnici ostaju i dalje isti. Višestoljetna vjernica Jadrana odlazi u povijesnu ropotariju. Nova gospodarica, nova Serenissima preuzima svoju jedva dočekanu novostečevinu.“[31] Nova gospodarica postaje Austrija koja svoje dugogodišnje pretenzije uspješno ostvaruje krajem stoljeća, točnije 1797. g., kad mletački posjedi u Dalmaciji, Istri, Boki kotorskoj i Budvi potpadaju pod njenu vlast.

[30] Soldo, n. dj.: 162.
[31] Čvrljak, 1995: 121.

4. KULTURNA POVIJEST GRADA SKRADINA

O nastanku grada Skradina postoji mit koji se prenosi s koljena na koljeno. On govori o oholoj i zloj obitelji Gavan koja je gospodarila gradom i okolnim krajem. Kako su prezirali siromahe i dobacivali im kruh nogom, stigla ih je Božja kazna. Njihovi dvori propali su u Prukljansko jezero gdje se još uvijek mogu vidjeti kad se voda umiri. Golemi val ugušio je Gavane i čitav narod, a pobjegli su samo Gavanovo dijete i njegova dadilja. ,,More joj je doticalo pete sve do četvrtog kilometra od potopljenog grada do mjesta Guduća. Tu je Liburnijka iznemogla i dijete joj je ispalo iz naručja te je na tom istom mjestu nastalo jezerce bez dna, veličine i oblika gumna u koje je dijete upalo u nepovrat. Potop je s brijega pratio Gavanov pastir koji je čuvao ovce te je sišao u dolinu i rekao mladoj Liburnijki: *Otišao je naš tiranin, a dijete će se vratiti kada svijet postane dobar. Kamo ćemo? Pođimo zajedno i sagradimo novi grad u kome neće vladati Gavani*.“[32] Taj grad bio je Skradin. Iako je ovaj mit poznat svim starijim Skradinjanima, valja napomenuti kako je on duboko ukorijenjen u mitologiju južnih Slavena. Veže se uz brojne lokalitete, posebice rijeke i jezera.[33]

4.1. Materijalna kulturna baština

Samo jedan pogled na primorski gradić Skradin dovoljan je da se uoči izniman sklad povijesti, kulture i prirode. To je gradić koji živi ,,u intimnom suzvučju s rijekom i okolnim zelenilom.“[34] I tako već više od dvije tisuće godina.

Njegovoj ljepoti pridonosi jednostavna gradska struktura koju čini dugačka glavna ulica, na koju se okomito formiraju poprečne uske ulice oblikujući blokove nepravilna tlocrta. ,,Uz glavnu gradsku ulicu priljubila su se najraskošnija pročelja skradinskih reprezentativnih kuća građenih pretežno u duhu neostilske arhitekture 19. stoljeća, ali i s elementima arhitekture 18. stoljeća.“[35] Šprljan ističe kako pročelja tih kuća krase vrlo vrijedni arhitektonski elementi i detalji utkani u potralima, prozorima, vratnicama ili krovnim vijencima. Nešto skriveniji od pogleda je

[32] Budimir, 2013: 7.
[33] Babić, n. dj. 93.
[34] Babić u Pedišić, 2001: 11.
[35] Šprljan, 1996: 8.

gospodarski dio u kojem su ukrasi tek poneke bunarske krune i vanjska stubišta s jednostavnim ogradama.[36] Krajem 2009. godine, na temelju članka 16. Zakona o zaštiti i očuvanju kulturnih dobara (»Narodne novine« broj 69/99), ministar kulture Republike Hrvatske objavio je Izvod iz Registra kulturnih dobara Republike Hrvatske broj 04/2009 – Liste zaštićenih kulturnih dobara, na kojoj je uvrštena i kulturno-povijesna cjelina grada Skradina.[37]

Kulturnu baštinu Skradina čini ukupno 18 kulturnih dobara, od čega su 3 pokretna i 15 nepokretnih kulturnih dobara.[38] Pokretna zaštićena kulturna dobra su: orgulje i inventar crkve Porođenja Blažene Djevice Marije te oltar i oltarna pregrada iz crkve sv. Jeronima. Orgulje su djelo Francesca Daccija iz 1776. godine. Posebno je zanimljiv i dragocjen njihov izvorni pamučni zastor, koji se smatra najljepšim sačuvanim prospektnim zastorom u Dalmaciji. Ostatak bogatog inventara župne crkve čine slike, skulpture i liturgijski predmeti od drva i metala te liturgijsko ruho. Najvrjednijim predmetima smatraju se oltarna pala Bogorodica s Djetetom i svetim Ivanom, dvije slike (Navještenja i Getsemani) talijanskog slikara Antonia Zuccara s kraja 19. stoljeća te kaleži i procesijski križevi. Crkva svetog Jeronima sagrađena je 1536. g., a obnovljena je stotinjak godina kasnije za vrijeme biskupa Antona Trevisana. Njenu obnovu financirao je car Franjo I. dodijelivši 100 forinta. U njoj se nalazi drveni oltar iz 18. stoljeća te barokna oltarna slika koja prikazuje svetog Jeronima, zaštitnika grada.[39] Kukuljević Sakcinski ju je ovako opisao: ,,U kapeli sv. Jerolima ima takodjer liepa slika ova svetca, ali njegovu krasnu ćelavu glavu nakitiše visokom srebrenom krunom, te mi se ovaj sveti zaštitnik Dalmacije pričinio kao kinezki mandarin.“[40]

U nepokretna kulturna dobra sa šireg skradinskog područja spadaju: arheološka zona Bribirska glavica; starohrvatsko nalazište Crkvina u Bribiru; crkva i samostan Majke od Milosti na Visovcu; crkva sv. Kate u Dubravicama; arheološko nalazište Vrbica u Piramatovcima; crkva sv. Nikole u Plastovu; arheološko nalazište Žažvić; mlinice i ostatci zgrade bivše hidrocentrale Krka na Skradinskom buku; hidroarheološko nalazište u Sonkoviću te kompleks crkve sv. Bartula i ranokršćanske bazilike u Ždrapnju. Na prostoru samog grada nalaze se: crkva Porođenja Blažene Djevice Marije, crkva svetog Spiridona te ostaci kaštela. Crkva Porođenja

[36] Šprljan, n. dj.: 8.
[37] Narodne novine, (http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2010_02_17_408.html), 15. srpnja 2017.
[38] Središnji državni portal, (http://data.gov.hr/dataset/registar-kulturnih-dobara/resource/registar-kulturnih-dobara), 1. lipnja 2017.
[39] Grad Skradin, (http://www.grad-skradin.hr/upload/clanci/2017/05/2017-05-17/20/srpskradin.pdf), 1. lipnja 2017.
[40] Kukuljević Sakcinski, 1873: 49.

Blažene Djevice Marije građena je u razdoblju od 1747. do 1757. g., u vrijeme mletačke vlasti. Građena je prema nacrtima Francesca Melchiora, a prokuratori su bili Jakov Toni i Josip Mercati. Gradnju je dovršio graditelj Giovanni Battista Lodoli. To je jednobrodna crkva s bočnim kapelama u kasnobaroknom-klasicističkom stilu. ,,Unutrašnjost crkve je raščlanjena s četiri kamena pilastra sa svake strane u tri plitke visoke oltarne niše s lukovima. Svetište od lađe dijeli profilirani kameni trijumfalni luk.“[41] Pročelje ima trokutasti zabat s baroknim portalom, a nadvratnik glavnog ulaza krasi natpis na latinskom jeziku *Navitas Virginis Mariae*, što bi značilo *Rođenje Djevice Marije*. S desne i lijeve strane portala nalaze se niše s kipovima sv. Ante i sv. Franje. Na sjeveroistočnoj strani je sakristija u kojoj se nalazi vrijedno misno ruho. Kako je crkva tijekom 19. stoljeća izgledala vrlo trošno, car Franjo I. financirao je njenu obnovu s 1000 forinti iz Vjerozakonske zaklade.[42] Crkva svetog Spiridona građena je od 1863. do 1876. g., po nacrtu splitskog arhitekta Emilia Vecchiettija. Najvećim je dijelom građena sredstvima austrougarske vlade za brojne pravoslavne vjernike s ovoga područja. Riječ je o jednobrodnoj građevini koja spaja romaničke, gotičke i neobizantske stilske karakteristike. Dva zvonika, ukrašena neoromaničkim lođama i osmerokutnim kupolama, nadograđena su naknadno na glavnom sjeverozapadnom pročelju. ,,Na kraju lađe crkve je polukružna apsida s poligonalnim krovištem. Iznad uskog transepta ima oktogonalnu kupolu na trompama. Zidana je od kamena, velikim pravilnim klesancima na glavnom pročelju. Lađa crkve pokrivena je dvovodnim drvenim krovištem s kupom kanalicom.“[43] Predvorje krase kovane rešetke te tri neogotička portala. U unutrašnjosti crkve nalaze se slike i ikone prenesene iz stare pravoslavne skradinske crkve i iz crkve svete Petke.[44] Kad se govori o ostacima kaštela zapravo je riječ o utvrdi Turina, koja se nalazi na brežuljku iznad Skradina. Sjeveroistočni dio utvrde čini obrambena okrugla kula koja s ostatakom poligonalnog bastiona zakošenih zidova čini dio nekadašnjeg većeg obrambenog sustava. ,,Zidana je priklesanim uslojenim kamenjem povezanim vapnenim mortom.“[45] Razorena je tijekom mletačko-turskih ratova, a njen novi izgled projektirao je Franjo Melchiori početkom 18. stoljeća.

Iako se ne nalazi na popisu zaštićenih kulturnih dobara, svojom se ljepotom i skrivenim bogatstvom ističe i župsko-opatski dvor. Nažalost još uvijek nedovoljno istražen, on je prava

[41] Središnji državni portal, (http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=275293684), 15. lipnja 2017.
[42] Piplović, 2002: 288.
[43] Središnji državni portal, (http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=275290790), 15. lipnja 2017.
[44] Babić, n. dj.: 81
[45] Središnji državni portal, (http://www.min-kulture.hr/default.aspx?id=6212&kdId=275296637), 15. lipnja 2017.

riznica sakralnog i etnografskog blaga (umjetničkih slika, ulja na platnu iz 17. i 18. st., brokantnog crkvenog ruha, crkvene liturgijske ornamentike, kaleža, relikvijara i pokaznica te knjižnice).[46] Na Trgu Male Gospe je i zgrada Gradskog poglavarstva unutar koje se nalazi Muzej grada Skradina. Osnovan je 2006., a otvoren 2009. godine. Njegov stalni postav čine dvije izložbe, a to su *Izložba antičkog stakla* i *Izložba antičkih kamenih spomenika sa skradinskog područja*.[47] Prepoznatljiv simbola grada svakako je barokni zvonik (kampanel) podignut zapadno od crkve. Sagrađen je 1782. g., po želji Skradinjana ,,jer biti grad i biskupsko sjedište bez pravoga zvonika, gotovo im se činilo sramotnim.“[48] U temelj zvonika, visokog 36 metara, ugrađene su moći sv. Deodata i sv. Defendenta. Ima četiri kata s malim prozorčićima romaničkog oblika, a završava s lađom širokih bifora i kupolom u obliku lukovice.

4.2. Nematerijalna kulturna baština

Unatoč teškoj i burnoj prošlosti, Skradinjani su uspjeli očuvati brojne narodne običaje. Narodni običaji su, svojstveni određenoj društvenoj zajednici, ,,nezaobilazni čimbenici narodne kulture koji obilježuju značajne trenutke čovjekova života i osobite prigode u životu zajednice vezane uz vjerski i gospodarski godišnji ciklus.“[49] Sačuvani skradinski običaji većinom su vezani za crkvu i vjerske blagdane, a ovdje su navedeni neki najznačajniji.

Proslava najvažnijih skradinskih blagdana poput Male Gospe, Svetog Jere, Svete Petke i Gospe Kandelore te božićno, novogodišnje, pokladno i uskrsno vrijeme, bilo je nezamislivo bez plesanja kola. Najčešće su ga činile mlade djevojke spremne za udaju i mladići, a nerijetko bi im se pridružili i stariji sugrađani. Ples su savladavali od malih nogu imitirajući odrasle. Plesalo se na Burinovcu, a nešto rjeđe i na rivi. Iako je danas taj običaj gotovo izumro, postoje zapisi o skradinskom narodnom kolu u knjizi *Narodni plesovi Dalmacije 3*, Ivana Ivančana. ,,U Skradinu bi se, npr. u kolo bacale naranče ili jabuke i to na rivi posebno o Pokladama i na Kandeloru. Momci bi kupili spomenuto voće i bacali na djevojku koje su im se sviđale. *A za onu koja se ne sviđa ko bi da. Ne bi za njom bacio ni kamen. I onda trču dica i čapaju naranče. I dikad nas*

[46] Grad Skradin, (http://www.grad-skradin.hr/upload/clanci/2017/05/2017-05-17/20/srpskradin.pdf), 1. srpnja 2017.
[47] Muzejski dokumentacijski centar, (http://hvm.mdc.hr/muzej-grada-skradina,510:SKR/hr/info/), 2. srpnja 2017.
[48] Kapitanović, 2009: 44.
[49] Leksikografski zavod Miroslava Krleže, (http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=44552), 2. srpnja 2017.

šikne u kosu. Sujmo. Preobraznici, sramite se! Ako mu se ne sviđa, guraj ga ča od sebe u kolu.“[50] U kolu su se pjevale razne pjesme, a u Skradinu je najpoznatija bila *Smiljaniću, pokislo ti perje.* Plesala su se kola zvana *ples pod pas, ples na povrat, kvardulja, šiz* i drugi. „Što znači lijepo plesati? *Kod plesova u dvorani važno je da ne zapinju noge, da se pleše prema glazbi. Za najnovije plesove niti to nije važno.* Slikovito je to opisao jedan kazivač iz Skradina: *Kod šiza se ne zna. Plešeš, ne znaš šta plešeš. Tražiš nešto, ne znaš sam što tražiš. Mladost ludost.*“[51]

Zaštitnik grada Skradina je sveti Jeronim, čiji se blagdan slavi 30. rujna. Njegov se lik nalazio na povijesnim gradskim pečatima te na današnjem gradskom grbu. Na njemu, on kleči na zelenom tlu, okrenut na lijevu stranu i drži zlatni/žuti križ, a iza njega se nalazi srebrna/bijela stijena sa srebrnom/bijelom kulom. U povodu Dana Grada dodjeljuju se priznanja Grada, te priređuju druge svečanosti u skladu s odlukom Gradskog vijeća.[52] Godine 1856. upravo na blagdan svetog Jere u Skradinu je boravio Ivan Kukuljević-Sakcinski. Doživljaje svog putovanja bilježi u djelu *Putne uspomene Hrvatske, Dalmacije, Albanije, Krfa i Italije:* „U gledanju zatvorenih kuća dugačke skradinske ulice dodjoh do kraja čitavog grada. Krenuh desno na otvoreno polje, pokriveni množtvom svjetine, koja je tu veselo svetkovala blagdan sv. Jere. Jur iz daleka sve se crvenilo, jer mužko i žensko nosi tu crvenu kapu. Igraše kolo, t. j. više kolâ, ali na moje udivljenje bez ikakove muzike. Pristupih prvom kolu, tu bijahu same djevojke. Dvie bi pjevale, druge po taktu napjeva okolo skakale. U drugom kolu bijahu jur djevojke pomiešane sa ženami i muškarci. Tu se nije ni pjevalo ni sviralo, samo mučeć skakalo. Osim toga igrali bi i plesali po čitavom polu djelomice, sve tri po tri, ili djevojke same, ili dvie djevojke pak jedan čovjek, poskakivajući na mjestu, ili u skakanju šetajući gore i dole.“[53] Jednako su ga zadivile i nošnje. Žene su bile odjevene u crne ili modre suknje, nosile su srebrene ili zlatne ogrlice i naušnice, a na crvenim kapama su zatakle pero.

Svake godine 8. rujna Crkva proslavlja rođendan Blažene Djevice Marije. Kako je upravo Mala Gospa zaštitnica skradinske crkve, toga se dana održava svečana misa predvođena šibenskim biskupom. Njen centrali dio je procesija u kojoj četiri mlade Skradinjanke, odjevene u narodne nošnje, na svojim leđima nose sliku *Gospe i djeteta*. Slika datira iz 18. stoljeća, a nalazi se u bogatom srebrenom okviru. Brojni vjernici toga dana hodočaste u Skradin, baš kako su to

[50] Ivančan, 1982: 104.
[51] Ivančan, n. dj.: 105.
[52] Grad Skradin, (http://www.grad-skradin.hr/upload/stranice/2017/03/2017-03-01/29/statut.pdf), 2. srpnja 2017.
[53] Kukuljević Sakcinski, n. dj.: 49-50.

činili i u 19. stoljeću. Naime, Čvrljak navodi: „Prvi put Dandolo dolazi u Skradin 8. rujna 1806. u 8 sati ujutro na blagdan Male Gospe, kada je u Skradin nagrnulo silno mnoštvo svijeta.“[54]

Veliki ili Sveti tjedan u cijeloj Dalmaciji čuva niz običaja, u kojima se jasno vidi prožimanje pučke i crkvene tradicije. Započinje na Cvjetnicu ili Nedjelju Muke Gospodnje, dan proslave Isusovog slavnog ulaska u Jeruzalem na magarcu. Dan započinje umivanjem u vodi s proljetnim cvijećem kako bi se očuvalo zdravlje i ljepota lica. Potom se vjernici okupljaju ispred crkve sv. Jere, svećenik blagoslovi masline te se u procesiji ide do središnje crkve gdje se održava misa i izlaže Sveto Otajstvo. Blagoslovljene grančice odnose se na grobove najmilijih ili se stavljaju u kuće i staje kako bi otjerale zlo, bolesti i demonske sile.[55] Pjevanju Muke Isusove na Cvjetnicu oduvijek se pridavalo veliko značenje, a svakom pjevaču crkvenog zbora iznimna je čast dobiti neku od uloga. „Nekada se, u Skradinu, održavalo četrdesetosatno klanjanje pred Presvetim, za vrijeme kojega se pjevao psalam 50-51, *Smiluj mi se Bože!* na poznatom skradinskom napjevu koji se pjeva samo u Skradinu, a danas se to radi na Veliki utorak i Veliku srijedu.“[56]

Danas potpuno izgubljen običaj tzv. barabana, budi brojne uspomene starijih mještana. Održavao se srijedom i četvrtkom, u znak sjećanja na Kristovo bičevanje. Vjernici bi jablanove grančice, ubrane na groblju svetog Jere, nosili sa sobom u crkvu te bi u trenucima potpunog mraka lupali po klupama i tako stvarali zaglušujuću buku. Na taj se način iskazivao bijes protiv naroda koji je pustio Barabu, a Krista osudio.[57]

Vazmeno trodnevlje započinje Velikim četvrtkom, danom prisjećanja na Isusovu posljednju večeru i ustanovljenje Euharistije. Obredi započinju pjevanjem pjesme *Slava Bogu na visini* i zvonjavom zvona koji nakon toga utihnu sve do Velike subote. Pri kraju obreda, svećenici peru i ljube noge dvanaestorici vjernika koji predstavljaju apostole. Potom se izmoli posljednja molitva i prenese Sveto Otajstvo na oltar koji simbolizira Isusov grob.[58]

Kako crkvena zvona utihnu tijekom Velikog petka i Velike subote, na misne obrede se poziva čegrtaljkama. U Skradinu djeca čegrtajući tri puta prolaze kroz grad. Na Veliki petak nema euharistijskog slavlja već se pjeva Muka Gospodinova i ljubi se raspelo. U Skradinu, „obred započinje šutnjom služitelja prostrtog pred oltarom u znak žalovanja za Kristom. Slijedi pjevanje

[54] Čvrljak, n. dj.: 158.
[55] Dragić, 2016: 157-158.
[56] Dragić, n. dj.: 162.
[57] Dragić, n. dj.: 163.
[58] Dragić, n. dj.: 167.

Muke Gospodnje i ljubljenje svetog križa, a nakon toga procesija ide preko rive, uz pjesmu *Puče moj:*

Puče moj što učinih tebi
Ili u čem ožalostih tebe?
Odgovori meni
Puče moj ja izvedoh tebe
Iz zemje Egipta,
A ti pripravi križ
Spasitelju svome.
Puče moj, ja napojih tebe
Vode iz kamena,
A ti mene napoji žuči i octa.

Tu molitvu pjeva muška klapa na starom skradinskom napjevu. Dugo vremena se pripremaju za taj dan jer je Skradinjanima osobito stalo da taj događaj bude dostojanstven i svečan.“[59] Na Veliku subotu se obavljaju posljednje pripreme za proslavu Uskrsa. Navečer se odlazi na vazmeno bdjenje kojeg čine: lucenarij ili služba svjetla, Služba riječi, krsna služba te euharistija.

„U Skradinu obred započinje šutnjom u tami pred crkvenim vratima, a zatim svećenik blagoslivlja novi oganj i iz njegova plamena upali uskrsnu svijeću u koju zabada pet kuglica tamjana govoreći: *Krist jučer i danas, početak i svršetak, alfa i omega, njegova su vremena i vjekovi. Njemu slava i vlast po sve vjekove vječnosti*. U procesiji kroz tamnu crkvu, unoseći uskrsnu svijeću, svećenik tri puta zastaje i zapjeva: *Svjetlo Kristovo!*“[60] Potom slijedi krsna služba, odnosno krštenje odraslih osoba ili samo obnova krsnih obećanja već krštenih vjernika. Na kraju misnog slavlja blagoslivljaju se vjernici i jela (pogača, jaja, mladi luk, sol) koja su u košarama donijeli na blagoslov.

Proslava najvećeg kršćanskog blagdana Uskrsa započinje svečanim obiteljskim doručkom na kojem se objeduje blagoslovljena hrana. Zanimljivo je da se niti jedna mrvica blagoslovljene hrane ne smije baciti već se mora ili pojesti ili zapaliti. Gradska limena glazba svira budnicu kroz cijeli grad pozivajući ljudi na zajednički doručak koji se tradicionalno organizira na rivi.

[59] Dragić, n. dj.: 169-170.
[60] Dragić, n. dj.: 173-174.

Sredinom 19. stoljeća, tijekom Velikog tjedna, u Skradinu je boravio milanski pravnik, povjesničar, prevoditelj i putopisac Francesco Cusani. O njegovom boravku Čvrljak piše: „Da li su ga u Skradinu tako dugo zadržali velikotjedni obredi ili nadaleko poznati skradinski velikotjedni napjevi (Puče moj, Smiluj se meni, Bože ili Ispovid), o tome ništa sigurno ne možemo kazati. Cusaniju je, čini se, najviše pažnju privuklo odvijanje obreda na hrvatskom jeziku... No, želi ipak još pripomenuti da obred na hrvatskom jeziku sadrži podjedno elemente katoličkog i pravoslavnog obreda, te je sad jednim sad drugima bliže.“[61] Ova Cusanijeva zabuna vjerojatno proizlazi iz velike sličnosti sveopćih crkvenih obreda.

[61] Čvrljak, n. dj.: 208.

5. SKRADIN U 19. STOLJEĆU

5.1. Prva austrijska uprava

Na razmeđu 18. i 19. stoljeća, Skradin se nalazio pod kratkotrajnom austrijskom upravom. Ukidanjem Mletačke Republike te mirom sklopljenim u Campoformiju 17. listopada 1797. godine, Venecija, Istra, kvarnerski otoci, mletačka Dalmacija i Boka kotorska potpali su pod prvu austrijsku upravu. Austrijski pukovnik Kazimir sa svojom je vojskom iste godine bez borbe ušao u Skradin. Oduševljenje naroda proizlazilo je iz činjenice da je austrijska vojska govorila hrvatskim jezikom. Štoviše, general Matija Rukavina i pukovnik Kazimir agitirali su narodu, govoreći ,,kako oni nisu došli kao osvajači, već kao oslobodioci, da je došao čas njihove nacionalne slobode, koju će im pružiti car i kralj Franjo II.“[62]

Osmogodišnja austrijska uprava u Dalmaciji nije potrajala dovoljno dugo za provođenje nekih ozbiljnijih reformi. Prvi dalmatinski civilni guverner grof Raymond Thurn provodio je reorganizaciju samo ondje gdje je to smatrao neophodnim i važnim za učvršćivanje autoriteta vlasti. Zadržao je staru podjelu Dalmacije na komune, odsad zvane kotarevi. Skradin je odijelio od Šibenika, te ga je zajedno s Ninom pripojio Zadru. Njegova vlada (Glavna uprava), sastavljena od šest savjetnika, bila je zadužena za građanske i vojne poslove, odnosno obnašala je istu funkciju kao i nekadašnji mletački generalni providur i njegova kancelarija. Funkcija rektora pretvorena je u funkciju suca upravitelja, koji je uz sebe imao prisjednike i kancelare.[63] ,,Ove *mjesne vlasti* (superiorita locali) vršile su sada sve one dužnosti koje su dotada vršili razni *rektori* sa svojim kamerlengima i svojom kancelarijom, dok su pojedine komune zadržavale sve one autonomne funkcije koje su i dotada imale i birale ih u svojim vijećima, bilo to u plemićkim, pučkim, odnosno građanskim.“[64] U Zadru su, osim sjedišta Glavne uprave, uspostavljena i sjedišta Glavnog vojnog povjerenstva (Vojno zapovjedništvo), Zapovjedništvo ratne mornarice i novačenja te okružno i prizivno sudište za područje Dalmacije.[65]

Nakon Thurna, nakratko se o civilnim poslovima brinuo vladin savjetnik Rinn, a o vojnim poslovima general Rukavina. Polovicom 1802. g., na položaj guvernera je postavljen Petar

[62] Babić, n. dj.: 34.
[63] Peričić, 2006: 33-34.
[64] Novak, n. dj.: 62.
[65] Peričić, n. dj. (57): 34.

Göess. Njegovu namjesničku vladu činili su Dalmatinci: Grisogono, Marinović, Verigo, Izmaelli i Alugheri. Iako je predlagao pozitivne promjene, poput provođenje cijepljenja za sprječavanje širenja žute groznice, nailazio je na neodobravanje svih slojeva društva.[66] Upravo ga je to nagnalo da podnese ostavku, a na njegovo je mjesto postavljen dotadašnji vojni zapovjednik Tomas de Brady. On je rukovodio i civilnim i vojnim poslovima sve do nominalnog prestanka njegove vlasti u veljači 1806. godine.

U to je vrijeme na čelu Skradinske biskupije bio biskup Ivan Dominik Altei, 46. po imenu poznati biskup. Naslijedio je Stjepana Antuna Trevisana. 21. prosinca 1802. imenovao ga je car Franjo II., a tri mjeseca kasnije šibenski biskup Mihael Matej Spalatin ga je posvetio u šibenskoj katedrali. Njegovi prvi suradnici bili su: generalni vikar Jakov Della Barbara, kanonik Filip Bordini Skradinjanin te kanonici Paškal Marasović, Stjepan Simović i Jeronim Borin. Nakon njegove smrti u listopadu 1813., upravljanje Skradinskom biskupijom preuzimaju generalni vikari. Papa Leon XII. ukinuo ju je 1828. zbog nove crkveno-upravne vlasti. Stoljetna biskupija tada je pripojena Šibenskoj biskupiji.

Kako je Skradin izgledao u tom razdoblju, donekle možemo zamisliti zahvaljujući putopisu *Podróże w krajach slowiańskich odbywane* (1811), poljskog kneza Aleksandera Sapieha. Njegov boravak u Skradinu, Čvrljak smješta u rujan 1804.: „Sapiehe se tako reći na licu mjesta osvjedočio da o drevnoj slavi i znamenitosti liburnske i rimske Scardone govore njezine današnje razvaline, kao što heraldička stabla podsjećaju na drevno podrijetlo srušenih kuća. Iz ruševina se može samo nazirati o krasoti njegovih građevina. Grad je zaključuje, bio prirodno i umjetno branjen: vodom Krke i zidinama... Obuzima Sapiehu mučnina pred prizorom razgradnje tisućljetne spomeničke baštine, koja je podjedno djelo barbarskog bezakonja i zuba vremena.“[67]

[66] Novak, n. dj.: 63.
[67] Čvrljak, n.dj.: 143

5.2. Francuska vlast

Buran početak 19. stoljeća obilježen je pobjedom francuske vojske nad austrijskom kraj Ulma (25. 9. – 20. 10.) i Austerlitza (2. 12.). Sukob je okončan mirom u Požunu 26. prosinca 1805., a potpisnici su bili Napoleon I. Bonaparte i Franjo II. Venecija, Istra i Dalmacija anektirane su tada francuskoj Kraljevini Italiji, u kojoj je Napoleon I. bio kralj. Vojno zapovjedništvo u Dalmaciji preuzeo je general August Marmont, a civilnu upravu Vicenzo Dandolo.[68]

Reorganizacija uprave u Dalmaciji započeta je 1806. godine. Dalmacija je tada podijeljena na četiri okružja: zadarsko, šibensko, splitsko i makarsko. Manje upravne jedinice bili su kantoni (19 kantona) i općine (25 općina). Na čelu cijele Dalmacije nalazio se providur i Generalno providurstvo, koje je činilo šest odjeljenja za: unutrašnje poslove, pravosuđe, financije, javnu nastavu, vojne poslove i računovodstvo. Kantonima su upravljali vicedelegati, a uprava općina bila je u rukama općinskog vijeća, općinske uprave i načelnika. Samo figurativnu ulogu imalo je Vrhovno vijeće sastavljeno od 48 poslanika te rezident, odnosno zastupnika dalmatinskih interesa u Milanu. Sudbenim pitanjima su se bavili mjesni ili pomirbeni sudovi, koji su se nalazili u svim većim mjestima, te prizivni sud u Zadru.[69] Za provođenje sudskih i administrativnih naredaba te očuvanje mira i sigurnosti bila je zadužena žandarmerija (policijske snage ili vojni policijski korpus). U šibenskom okružju, točnije u Šibeniku, Skradinu i Kninu, bila je smještena druga satnija kojom je upravljao satnik ili poručnik sa svojim pomoćnicima.[70]

Osim reorganizacije uprave, provodile su se i brojne druge reforme. Neke od njih nisu bile dobro prihvaćene. Gnjev svećenstva posebno je izazvao pokušaj sekularizacije, odnosno smanjenje utjecaja crkve ukidanjem bratovština, uvođenjem građanskog braka te slobode vjeroispovijesti. Također, uvođenje katastra bio je direktan udarac na crkvena dobra, koja su pretvorena u državne urede i vojarne.[71] Gnjev puka najviše je izazvalo novačenje muškaraca između 18 i 30 godina, obavljano pod oružanom prisilom. Snažno odupiranje osjetilo se i u Skradinu gdje je izbila pobuna protiv francuske vlasti. Dandolo se stoga uz pratnju jedna pješadijske pukovnije zaputio u Skradin kako bi razgovarao s nezadovoljnicima. ,,U tim je razgovorima upirao na poduzimanju hitnih mjera kojima bi se udovoljilo raznim potrebama u

[68] Leksikografski zavod Miroslava Krleže, (http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=49908), 10. srpnja 2017.
[69] Novak, n. dj: 68-69.
[70] Oršolić, 2011: 346-347.
[71] Trogrlić, Vrandečić, 2011: 10-11.

Skradinu, a sve u cilju smirivanja nezadovoljnika i ublažavanja opasnosti od izbijanja pobuna što se nadvijala nad Skradinom.“[72]

Ipak, ,,Napoleonska je srž dalmatinskog vladanja prije prosvjetiteljska nego revolucionarna, a forma prije klasicistička nego romantičarska.“[73] Ona je za sobom ostavila niz pozitivnih tekovina. Ukinuta je tortura i batinanje te su izjednačena prava građana pred sudom. Radilo se i na poticanju razvoja gospodarstva tako što se liberalizirala trgovina, promoviralo pčelarstvo i voćarstvo, uređivale poštanske veze i prometnice itd.[74] 1807. je započeta izgradnja tri velike ceste: primorske, sredozemne i transverzalne. Primorska cesta je započinjala u Skradinu te se pružala kroz Šibenik, Vrpolje, Ljubinu, Papratnicu, Trogir, preko Solina i Jadra do Splita. Međutim, važnost ovog pothvata zasjenila je činjenica da je na izgradnji sudjelovalo uglavnom domaće stanovništvo čija je dnevna plaća bila samo kruh i voda.

Prema pravilniku o organizaciji školstva u Dalmaciji, nazvanom *Osnova opchienoga nauka u Dalmaczie* (*Il piano generale della pubblica istruzione in Dalmazia*), osnovane su brojne škole. U Skradinu su se trebale otvoriti muška osnovna škola i obrtnička škola što je ostvareno 1806. g. U muškoj osnovnoj školi, dva učitelja su podučavala čitanje, pisanje i osnovne računske operacije. Prema izvještaju Antuna Pinija, školu je pohađao pedeset i jedan učenik. U isto vrijeme je otvorena i obrtnička škola, u koju su dolazili učitelji iz različitih krajeva. Spominju se drvodjelac Giacomelli i kovač Soldini. Iste je godina u Zadru otvorena Medicinsko-kirurška škola, tada jedina škola medicinskog smjera na čitavom hrvatskom području. Iako je djelovala samo pet godina, pohađala su je dva skradinska studenta Julijo Pini i Marko Ruggiere. Julijo Pini je bio najbolji student, ali i ,,prvi doktor medicine koji je završio odgovarajući fakultet u našoj zemlji.“[75] Iako nije bila predviđena pravilnikom, u siječnju 1807. u Skradinu je otvorena prva gimnazija. Djelovala je samo pet godina, a ukinuta je *Uredbom o javnoj nastavi u ilirskim pokrajinama*. Njen ravnatelj, a ujedno i profesor latinskog jezika, zemljopisa i povijesti, bio je Nicolo de Leva. Filip Bordini je predavao talijanski jezik i aritmetiku, a Luigi Maria Pini francuski jezik. Prema izvještaju Antuna Pinija, školu su isprva pohađala trideset i dva učenika (13 učenika u gramatičkom, 3 u retoričkom, 9 u filozofskom i 7 u teološkom razredu).[76]

[72] Čvrljak, n.dj.: 159.
[73] Trogrlić, Vrandečić, n. dj.: 9
[74] Babić, n. dj.: 36.
[75] Babić, n. dj.: 36.
[76] Čvrljak, n. dj.: 162.

U novim ratnim sukobima između Francuske i Austrije, započetima u srpnju 1809., nezadovoljstvo dalmatinskog stanovništva je eskaliralo. Francuska vojska potraživala je stanove, hranu i ratne zajmove od stanovništva i općina. „Marmont je rekvirirao 2000 konja za proboj iz Dalmacije i skupio 700.000 lira zajma od Zadra, Skradina, Šibenika i Splita.“[77] Međutim, čim se ukazala prilika Skradinjani su se, na čelu s visovačkim franjevcem Andrijom Dorotićem, priklonili austrijskoj vojsci i uspostavili novu gradsku upravu. Zajedničkim snagama ubrzo su osvojeni Šibenik i Trogir „jer doista beznačajna vojna sila nije bila dorasla ozbiljnijem otporu pobunjenika i Austrijanaca, pa se Francuzi nisu gotovo ni pokušavali odupirati nadmoćnijem neprijatelju.“[78] Iako je Austrija kratkotrajno zavladala područjem od Kvarnerskih otoka do Neretve, na koncu su Francuzi izvojevali pobjedu.

Schöbrunnskim mirom, sklopljenim 14. listopada 1809., zagospodarili su zapadnom Koruškom s Villachom, Goriškom, Trstom, Kranjskom s Pazinskom grofovijom te civilnom i vojnom Hrvatskom između Save i mora. To je područje nazvano Ilirske pokrajine, sa sjedištem u Ljubljani. Uprava je povjerena Marmontu, a Dandolo je razriješen dužnosti. Francuzi su se odmah oštro obračunali s pobunjenicima pred vojnim sudom, a dvanaestorica su osuđena na smrt. Prema presudi francuskog ratnog vijeća, Skradin je trebao biti uništen do temelja no zahvaljujući generalu Marmontu ta je presuda pretvorena u novčanu globu u iznosu od sto tisuća franaka, koja je nakon samo tri dana isplaćena.[79]

5.3. Druga austrijska uprava

Konačni slom francuske vlasti u Skradinu dogodio se 4. studenog 1813. g. Austrijanci predvođeni pukovnikom Francescom Daneseom zauzeli su ga bez borbe. Privrženost austrijskoj vlasti nastavila se i tijekom druge uprave. Babić ističe kako je to izvrsno vidljivo na primjeru gostoprimstva koje su Skradinjani iskazali caru Franji II. i carici Karolini prilikom njihovog posjeta u svibnju 1818.[80]

[77] Trogrlić, Vrandečić, n. dj.: 17.
[78] Perčić, n. dj. (57): 178.
[79] Babić, n. dj.: 37.
[80] Babić, n. dj.: 38.

Car Franjo II. vladao je 13 godina uz svesrdnu pomoć ministra vanjskih poslova Clemensa Metternicha. Odmah pri stupanju na vlast, proveli su restrukcije. Od 1817. pokrajina Dalmacija je nosila naziv Kraljevina Dalmacija, što je odmah ušlo i u naslov austrijskih vladara. Uspostavljena je Zemaljska vlada na čelu s namjesnikom (guvernerom), zadužen za građanske i vojne poslove. Dalmacija je podijeljena na četiri okruga: Zadar, Split, Dubrovnik i Kotor. Kratkotrajno je postojao i makarski okrug koji je pripojen splitskom. Unutar zadarskog okruga nalazili su se kotarevi: Zadar, Obrovac, Šibenik, Drniš, Skradin, Pag i Rab. Broj kotareva i općina nije bio stalan. Upravno-politička i sudbena vlast bila je u rukama kotarskih poglavarstava, s izuzetkom kotareva u sjedištima okružja koji su obnašali isključivo upravne poslove. Općinama (tzv. sindikatima) je rukovodilo vijeće i načelnik, dok je u općinama u središtima kotareva (tzv. kongregacijama) uloga kotarskog poglavara i načelnika općine bila objedinjena. Dalmatinska vlada imenovala je načelnike, sindike i prisjednike.[81] Temeljem carskog propisa s početka svibnja 1821. provedena je sustavnija i konačna organizacija dalmatinske uprave. ,,Tada su općine postale sustavnim dijelom upravno-političkog sustava pokrajina, kao osnovne političko-teritorijalne jedince pod neposrednom upravom/nadzorom kotareva.“[82] Članove općinskog vijeća birali su birači, a članove općinske uprave (načelnika i prisjednike) biralo je općinsko vijeće. Načelnici skradinske općine tijekom 19. stoljeća bili su: Antonio Pini (1811 – 1834), Josip Fontana (1834 – 1848), Jere Agazi (1848 – 1852), Vicenco Mero (1852 – 1857), Ivan Marasović (1857 – 1872), Nikola Dudan (1872 – 1881), Srećko Alfirević (1881 – 1882), Jovan Krneta (1882 – 1886), Filip Sinobad (1886 – 1899) te Vinko Matas (1899 – 1912). Poimenice su poznati prisjednici kasnijih načelnika. Prisjednici Jovana Krnete bilu su: Filip Sinobad, Srećko Alfirević, Petar Knežević, Ivan Korobulo, Vladimir Lalić i Miloš Dobrota, a Filipa Sinobada: Vladimir Lalić, Marko Pavasović, Nikola Mršić, Sava Dragišić, Simo Kalanj i Tomo Dugopoljac. Uz Vinka Matasa, općinsku upravu činili su: Marko Mudražija, Mate Bedrica st., Ivan Marun, Petar Marin, Mile Kisić i Vlado Ardalić.[83] Uprava i sudstvo su se razvijali paralelno, a uprava je pritom imala preskriptivnu ulogu. U Zadru je uspostavljeno prizivni sud, a u sjedištima okružja prvostupanjski sudovi te gradske (za sudske poslove) i političke preture (za političke poslove). U kotarima su ti poslovi bili pod nadležnosti jednog suda. Na području zadarskog okružja djelovalo je sedam kotarskih sudova (tzv. preture

[81] Peričić, n. dj. (57): 199.
[82] Perčić, n. dj. (57): 199.
[83] Babić, n. dj.: 55-57.

poglavarstava) u: Obrovcu, Šibeniku, Kninu, Drnišu, Skradinu, Pagu i Rabu. Ovakav je upravno-teritorijalni sustav, tek uz neznatne izmjene, potrajao do 1868. godine.[84]

Razvoj školstva na području cijele Dalmacije, započet za vrijeme francuske vlasti, nastavljen je sporim tempom. ,,Godine 1829. bilo je u cijeloj Dalmaciji svega 33 javne osnovne škole i nešto privatnih, deset godina kasnije, 1839. g., 55 redovitih i 15 nedjeljnih javnih osnovnih škola, a 1847.-48. g. 175, ali se već iduće godine njihov broj smanjio za 16.“[85] Taj se broj tijekom stoljeća povećavao, no svo je vrijeme veliki problem predstavljao nedovoljan broj stručnog kadra. 1825. g. u Skradinu je otvorena dvorazredna muška osnovna škola, na čijem je čelu bio učitelj Šimun Klišević, a potom i Melkior Rajević. Učitelji su bili Luigi Colotka, Ivan Maršić i Ivan Čipčić-Bragadin.[86] Četrdest godina kasnije, utemeljena je ženska osnovna škola. Prvi upravitelj bio je Melkior Rajević, a potom su tu funkciju obnašale Filomena Marinović, Antonia Matulić i Marija Kostan.[87] Nastavni jezik školstva bio je talijanski, a ponegdje se uz njega učio i hrvatski jezik. Prema odluci bečke dvorske komisije za nastavu ,,u knjigama za I. i II. razred osnovnih (početnih) škola ima biti na jednoj strani talijanski, a na drugoj hrvatski tekst, ali su knjige za III. i IV. razred imale biti samo na talijanskom jeziku.“[88]

Revolucionarna godina 1848. bila je turbulentna na cijelom europskom prostoru, pa tako i u mnogonacionalnoj Austrijskoj Carevini. Težnja naroda za sjedinjenjem Dalmacije s Banskom Hrvatskom sve je više jačala, a odjeci lirskog pokreta osjetili su se i na dalmatinskom području. Te je godine došlo do smjene na prijestolju. Nakon abdikacije Ferdinanda I., na njegovo mjesto dolazi njegov nećak osamnaestogodišnji Franjo Josip I. Već je 4. ožujka proglasio novi oktroirani ustav. ,,Prema njemu je uspostavljena *sloboda, nerazdruživa, ustavna nasljedna Monarhija* sa sjedištem, naravno, u Beču.“[89] Iz njega se jasno dalo iščitati da će želje hrvatskog naroda za sjedinjenjem zasad ostati samo želje te da će se još neko vrijeme morati pričekati na promjene zakona o političkoj slobodi. Tom je prigodom, u Skradinu održano blagodarenje za novi ustav, ,,u katoličku crkvu je došlo samo nekoliko vjernika, dok u pravoslavnoj crkvi blagodarenja nije ni bilo. Nekoliko dana iza toga, sazvan je narodni zbor na trgu ispred crkve sv.

[84] Peričić, n. dj. (57): 200-201.
[85] Novak, n. dj. 173.
[86] Babić, n. dj.: 39.
[87] Piplović, n. dj.: 287.
[88] Novak, n. dj.: 90.
[89] Peričić, n. dj. (57): 489.

Marije, gdje je prisutnom narodu na talijanskom jeziku pročitan ustav koji zasigurno ni svaki deseti građanin nije razumio.“[90] Naime, talijanski jezik je još uvijek bio službeni jezik, no njega su poznavali tek građani koji su pohađali škole te su imali ambicije za obavljanje javnih službi.

Oktroirani ustav bio je samo uvertira za ono što je uslijedilo. Silvestarskim patentom, 31. prosinca 1851., ukida se oktroirani ustav i započinje razdoblje otvorenog apsolutizma, odnosno razdoblje neoapsolutizam. U povijesti se često naziva i Bachovim apsolutizmom, prema ministru unutarnjih poslova Aleksandaru Bachu. Premda nije bio njegov inspirator, odigrao je važnu ulogu u njegovoj provedbi. Osnovna težnja ovog uređenja bilo je provođenje tradicionalnog monarhijskog apsolutizma. ,,Radilo se o političkom koraku unatrag, ali kako će vrijeme pokazati, i o modernizacijskom iskoraku, vođenom odozgo. Neoapsolutizam će donijeti financijske, upravno-sudske, vojne i redarstvene reforme. One će zahvatiti i Dalmaciju.“[91] Tako je 1854. provedena nova teritorijalna podjela cijele Hrvatske. Podjelom na pet okružja, dokinute su hrvatske povijesne pokrajine. Na području Dalmacije ostao je jednak broj okružja, a uspostavljen je 31 kotar te 89 političkih općina, svrstanih u 743 poreske općine. Skradin je ostao unutar zadarskog okružja. Sudbene i upravne ovlasti su se odvojile. Prvostupanjski sud u sjedištu okružja postao je nadležan za rješavanje građanskih postupaka, a Prizivno sudište u Zadru je bilo drugostupanjski sud. Prema novom Sudovniku, ,,kotarski su sudovi izgubili iz svoje mjerodavnosti političke poslove, koje su otad obnašali politički kotarevi. Uvedeni su novi građanski i krivični zakonici, novi postupak, te uređeni katastar i zemljišnik.“[92] Vojna reforma, započeta još u ljeto 1848., tek je 1851. godine zahvatila cijelu Dalmaciju. Uvedena je ,,obveza služenja vojske i mornarice *za cara i Monarhiju,* dakle za službu u pješaštvu i ratnoj mornarici.“[93] Vojni rok trajao je osam godina, a po potrebi i duže. Stoga ne čudi da se novačenje pokušavalo izbjeći na razne načine, primjerice bijegom ili ženidbom. U tom je razdoblju ustanovljena i institucija žandarmerije (16. regimenta) s ciljem održavanja mira i reda. Zapovjednici skradinske žandarske stanice bili su Karlo Marković te Josip Angebrandt.[94]

[90] Babić, n. dj.: 40.
[91] Trogrlić, 2015: 44-45.
[92] Peričić, n. dj. (57): 404.
[93] Peričić, n. dj. (57): 463.
[94] Piplović, n. dj.: 287.

Vanjskopolitičke prilike krajem pedesetih godina, posebice vojni porazi u sjevernoj Italiji (kod Magente i Solferina), uzdrmali su Austriju do temelja. 12. srpnja 1859., Luksemburškim manifestom, car je bio primoran ukinuti neoapsolutizam. ,,Svojim je narodima najprije obećao, a ubrzo i potvrdio boljitak u svakom pogledu, od političke do gospodarske stvarnosti. To je bio konačni slom neoapsolutizma i nagovještaj *ustavnosti* u Monarhiji.“[95] Kako je to iziskivalo promjene u zakonodavstvu i upravi, ustanovio je Pojačano carevinsko vijeće. U ožujku 1860., Vijeće se sastalo u Beču. Na njemu je, osim istaknutih carevih zastupnika, sudjelovalo još 38 predstavnika iz cijele zemlje. Iz Hrvatske su to bili Ambroz Vranyczany i Josip Juraj Strossmayer, a iz Dalmacije Frane Borelli. Vijeće je prihvatilo ideju federalističkog uređenja s centralnim parlamentom. Međutim, carski manifest tzv. listopadska diploma, objavljen 20. listopada 1860., ponovno vraća ograničenu ustavnost. Monarhija ostaje unitarna, ali snažno decentralizirana. Nezadovoljstvo izazvano nastalim promjenama, nagnalo je cara da već 26. veljače iduće godine, objavi novi centralistički zakon – veljački patent.[96] Taj privremeni zakon, koji je čvrsto regulirao centralističko uređenje, održao se na snazi četiri godine. Njegovim opozivom, s mjesta ministra odstupio je i njegov tvorac Antun Schmerling. ,,Veljački je patent porekao Listopadsku diplomu, iako je formalno bio njezino tumačenje; duh mu je bio centralistički, a u praksi je od pokrajinskih sabora napravio nužna izborničkа tijela i tako im dao veću važnost nego što su je ikad imali.“[97] Veću autonomnost dobile su i dalmatinske općine, uključujući i Skradin. Skradinsku općinu tada su činile poreske i katastarske općine: Bribir, Čista, Đevrske, Dubravice, Ostrovica, Piramatovci, Rupe, Smrdelje, Vaćani, Velika Glava i Skradin. Pravilnikom općina za kraljevinu Dalmaciju, reguliran je način izbora za općinsko vijeće te način priprema za izbore. Međutim, to nije spriječilo nerede na prvim općinskim izborima. Pritisak na birače vršili su vladini službenici i svećenstvo, u čemu su se posebno isticali šibenski biskup Zafron i pravoslavni vladika Knežević.“[98]

Duboka kriza koja je potresala apsolutistički uređenu državu, dovela je do stvaranja dualističke Austro-Ugarska Monarhije. Njen temeljni državnopravni ugovor bila je Austro-ugarska nagodba sklopljena 1867. g. Formalno se sastojala od dva zakona za dvije jedinstvene i

[95] Peričić, n. dj. (57): 505.
[96] Leksikografski zavod Miroslava Krleže, (http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=36798), 20. lipnja 2017.
[97] Taylor, 1990: 136.
[98] Babić, n. dj.: 50-51.

nerazdvojive cjeline, austrijsku (u koju su spadale Dalmacija i Istra) i ugarsku (u koju su spadale Hrvatska i Slavonija).[99] Stvorena su ,,tri posebna organizaciona oblika: trajna *zajednička monarhija* koja će se i dalje pred vanjskim svijetom predstavljati kao velika habsburška sila; privremena austro-ugarska ekonomska unija; i dvije posebne države, Austrija i Ugarska. *Zajednička monarhija* svodila se na cara i njegov dvor, ministra vanjskih poslova i ministra rata.“[100] Drugim riječima, zajedništvo se očitovalo u vladaru, vojsci i vanjskim poslovima dok su ustavna i zakonodavna vlast bile samostalne. Postojalo je i ministarstvo financija koje zapravo nije imalo nikakve ozbiljne funkcije. Godinu dana kasnije, sklopljena je i Hrvatsko-ugarska nagodba kojom su Hrvatska i Ugarska uredili državnopravne odnose. 70 paragrafa učinilo je hrvatske zemlje umnogom ovisne o Ugarskoj. Autonomni poslovi zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju bili su samo unutarnji poslovi, pravosuđe, bogoštovlje i nastava.[101] Iako je Hrvatska formalno sačuvala neke svoje posebnosti, poput svog jezika i sabora, Hrvatski sabor je imao samo tradicijsku ulogu. ,,Hrvati nisu smjeli komunicirati s Bečom, pa je čak i ban mogao saobraćati s carem samo preko ministra za Hrvatsku u Budimpešti. Faktički su i Hrvati, poput ostalih narodnosti Ugarske, ovisili o dobroj volji Madžara.“[102] U novonastalim političkim prilikama, položaj Dalmacije je bio specifičan. ,,Po *Osnovnom državnom zakonu* Austrije od 21. prosinca 1867. godine Dalmacija je proglašena i uređena kao austrijska pokrajina. Međutim, po Hrvatsko-ugarskoj nagodbi iz 1868., koju je također sankcionirao austrijski car, Dalmacija je proglašena sastavnim dijelom Kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije.“[103] Takvo je stanje potrajalo sve do 1918. godine, odnosno do raskida državno-pravnih veza između Dalmacije i Austro-Ugarske Monarhije.[104]

U tom politički vrlo izazovnom vremenu, Skradin je nastavila predstavljati općinska uprava. Oni su težili ,,da preko svojih zastupnika u carevinskom vijeću i Dalmatinskom Saboru, isposluju izvjesna sredstva i pomoć, u čemu su djelomično uspijevali.“[105] Jedan od najvećih skradinskih načelnika toga vremena svakako je Ivan Marasović čijom su zaslugom sagrađene ceste Skradin –

[99] Leksikografski zavod Miroslava Krleže, (http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=4698), 20. lipnja 2017.
[100] Taylor, n. dj.: 166.
[101] Leksikografski zavod Miroslava Krleže, (http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?ID=26523), 21. lipnja 2017.
[102] Taylor, n. dj.: 170.
[103] Ivković, 1992: 33.
[104] Vidi poglavlje *Prilozi*. Fotografija 3. 36. str.
[105] Babić, n. dj.: 58.

slapovi Krke i Skradin – Rupe – Visovac, izgrađene su općinska zgrada (zapaljena 1922) i zgrada župnog ureda te su posađeni drvoredi murvi. Njegov nasljednik Jovan Krneta oporučno je polovinu svog novca ostavio za izgradnju srpske škole i banke, čiji će klijenti biti isključivo pravoslavci sa skradinskog područja. Na čelo upravnog odbora novoosnovane banke, zasjeo je budući načelnik Filip Sinobad. Za svog mandata, sagradio je škole u srpskim selima Bratiškovcima, Bribiru, Đevrskama i Varivodama te je razgranao mrežu poštanskih veza po selima. Vinko Matas je sagradio i otvorio školu u Dubravicama.[106]

5.4. Borba za nacionalno jedinstvo

Težnje za nacionalnom teritorijalnom integracijom i jezičnom unifikacijom jačale su kroz cijelo 19. stoljeće. Padom mletačke aristokratske stranke, u Dalmaciji su ,,nastale tri struje: jedna je bila za priznanje mletačke demokratske vlade, druga isto tako mala za priznanje carske vlasti uopće, a treća, najizrazitija i najjača, za priznanje cara Franje, ali kao ugarsko-hrvatskog kralja.“[107] Treću struju ponajviše su činili katolički franjevci i pravoslavni svećenici, zagovaratelji sjedinjena s Hrvatskom. Te težnje posebno su ojačale sredinom stoljeća, odnosno u periodu najkrvavijeg terora ,,nad narodom u historiji austrijskog carstva, naročito za vrijeme Aleksandra Bacha.“[108] Često su organizirani protesti, a sudionici jednog od njih bili su skradinski župnik Jovan Gavon i rupski župnik Ivan Šuman.

U Dalmaciji su se vodile snažne borbe između narodnjaka i autonomaša, što se posebno očitovalo u borbama za općinske uprave u gradskim središtima. Vlada je na čelu općina postavljala svoje ljude koji su bili ,,samo podređeni organ poglavarstva. Općinski načelnici, sindaci, pa čak i prisjednici, bili su imenovani od vlade.“[109] Svjestan da su predstavnici dalmatinskog naroda zapravo vladini pijuni, car je uputio proglasa, kojeg prenosi Grgo Novak: ,,Odnosno sjedinjenja mojih kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, ja sam naklon da se uputim u želje koje su došle do mojega znanja, dok istodobno naređujem da se učine potrebne odredbe, da se u svrhu iscrpljivog ispitivanja i uređenja ovog pitanja na opće zadovoljstvo,

[106] Babić, n. dj.: 55-57.
[107] Novak, n. dj.: 58.
[108] Babić, n. dj.: 41.
[109] Novak, n. dj.: 122-123.

sastanu izaslanici iz moje kraljevine Dalmacije s banskom konferencijom, da to pitanje rasprave."[110] Tadašnji državni ministar Schmerling podupirao je ideju da Dalmatinski sabor ipak samostalno donese odluku o sjedinjenju, pritom vodeći računa da u sabor većinom uđu autonomaši. 6. travnja 1861., sazvan je prvi Dalmatinski sabor. To je bio prvi zemaljski parlament Kraljevine Dalmacije sa sjedištem u Zadru. Očekivano su prevlast odnijeli zagovaratelji autonomnosti Dalmacije, odnosno protivnici sjedinjena s Hrvatskom i Slavonijom. Izbori za dalmatinski sabor provedeni su prema austrijskom izbornom zakonu. Prema njemu, ,,kao i prema izbornom ključu, Skradin je spadao u kuriju vanjskih općina, i kao takav je skupa sa Šibenikom sačinjavao jedan izborni kotar, u kojem se biralo dva zastupnika u Dalmatinski sabor."[111] U vanjskim općinama svaki je birač birao jednog izbornika, a izbornici kotara birali su zastupnike za Sabor. Osim seoskih (vanjskih) općina, postojala su još tri razreda: veleporeznici, gradovi te trgovačke i obrtničke komore. Ivo Babić donosi popis zastupnika za izborni kotar Šibenik – Skradin po mandatnim razdobljima:

1. mandatno razdoblje (1861 – 1864): Šime Bujas i Ivan Marasović.
2. mandatno razdoblje (1864 – 1867): Josip Piperata i Josip Raimondi.
3. mandatno razdoblje (1867 – 1870): Josiš Piperata i Ivan Salgheti.
4. mandatno razdoblje (1870 – 1876): Josip Raimondi i Ante Šupuk.
5. mandatno razdoblje (1876 – 1883): Josip Raimondi i Josip Mrkica.
6. mandatno razdoblje (1883 – 1889): Josip Mrkica i Ivan Vranjković.
7. mandatno razdoblje (1889 – 1895): Ivan Krstitelj i Ivan Vranjković.
8. mandatno razdoblje (1895 – 1901): Nikola Katnić i Antun Pugliesi/Lovro Macura.
9. mandatno razdoblje (1901 – 1909): Nikola Katnić i Josip Smodlaka/Vinko Matas.
10. mandatno razdoblje (1909 – 1918): Mate Drinković i Nikola Katnić.[112]

Iako su u Skradinu djelovale sve tadašnje političke struje (autonomaši, narodnjaci, pravaši, Srpska stranka i druge), bio je snažno uporište autonomaša. Nosilac autonomaške politike bio je dugogodišnji načelnik Ivan Marasović. On je u siječnju 1861. sudjelovao u inicijativi zadarske općine za bratimljenje općina. ,,Bratimljenje Zadra, Splita, Šibenika i Skradina, trebalo je poslužiti za primjer drugim dalmatinskim općinama, kako među njima treba biti sloga u

[110] Novak, n. dj.: 121.
[111] Babić, n. dj.: 42.
[112] Babić, n. dj: 42-43.

zajedničkom nastupanju u obrani autonomaša.“[113] Okupljali su se u čitaonicama Sociate del Casino te Lega Nazionale. Pripadnici Narodne stranke okupljali su se u Narodnoj čitaonici. Njeni rukovoditelji su bili: Nikola i Andrija Dudan, Šime Vidović, Marko Pavasović i Vinko Matas. Među pristašama Srpske narodne stranke ističu su Jovan Krneta, Filip Sinobad, Svetozar Knežević, Velimir Brkanović, Stevan Dragišić i Vladimir Lalić.[114]

Krajem šezdesetih godina, borba između autonomaša i narodnjaka bila je sve intezivnija. ,,Napadaji i denunciranje koje su autonomaši provodili, javno i tajno samo su čeličili narodnjake, kojih su redovi iz dana u dan rasli, novi im osviješteni pristaše pristizali, a hrvatska narodna zastava, simbol sadašnje borbe, ponosno se vijala po svim mjestima Dalmacije.“[115] U srpnju 1870., na izborima za dalmatinski sabor, narodnjaci su izvojevali pobjedu. Izabrana su 24 narodnjaka i 16 autonomaša. Omjer snaga promijenio se i u Skradinu 1872. g., kad su na općinskim izborima pobjedu odnijeli narodnjaci. ,,Autonomaši, navikli da vladaju Dalmacijom, nisu se nikako mogli smiriti s time da svakog dana njihova snaga opada i da su osuđeni da se zadovolje onim pravima koja im, kao neznatnoj manjini pripadaju.“[116] Stoga su nastavili s denunciranjem narodnjaka. Takva postupanja zabilježena su i prema novom skradinskom načelniku Nikoli Dudanu, i to posebice od strane katoličkog klera. Iduća dva općinska saziva, na čelu Skradina nalazili su se pripadnici Srpske narodne stranke, Jovan Krneta i Filip Sinobad. Njihovi prisjednici bili su uglavnom srpske nacionalosti - pet Srba i jedan Hrvat. Na posljednjim izborima u 19. stoljeću, pobjedu su ponovno izvojevali narodnjaci predvođeni Vinkom Matasom. Općinsko vijeće tada su činila šestorica Hrvata i samo jedan Srbin.[117]

5.5. Gospodarska i društvena djelatnost

U 19. stoljeću, u Skradinu su temelje gospodarstva činile primarne gospodarske djelatnosti, odnosno poljoprivreda, stočarstvo i ribarstvo. Nešto manju korist donosili su rudarstvo i trgovina.

[113] Babić, n. dj.: 38.
[114] Babić, n. dj.: 46-48.
[115] Novak, n. dj.: 157.
[116] Novak, n. dj.: 160.
[117] Babić, n. dj.: 55-57.

Pogodna mediteranska klima skradinskog područja oduvijek je bila dobar preduvjet za razvoj poljoprivrede. Nažalost, ratni sukobi, brdoviti teren te česte bujice i vododerine izazvane prekomjernom i nekontroliranom sječom šuma, kočile su taj razvoj. Skradinjani su se najviše bavili vinogradarstvom. Iako je vinova loza tih godina bila izložena različitim oboljenjima (primjerice lug i filoksera), a načini obrade grožđa još su uvijek bili primitivni, skradinski vinari bili su vrlo uspješni. Štoviše, Jakov Maleš, Marko Mudražija, Grgo Dobrota, Ivan Marun, Nikola Marin, Nikola Zoričić, Vinko Matas, Miloš Dobrota, Josip Matić i Sava Dragišić su ,,na velikoj izložbi vina i ostalih alkoholnih pića održanoj u početku studenoga 1891. godine u Zagrebu – uz pohvalnu pismenu diplomu – još i nagrađeni dukatima.“[118] Nikola Marin nagrađen je i godinu dana ranije na izložbi vina u Beču. To je razdoblje kad je razvoj vinogradarstva u punom zamahu, ,,prosjek skradinske općine bio je oko 26.000 hl ili 8 i pol hl vina po domaćinstvu.“[119] Od crnih sorti ponajviše su se uzgajali plavina, babić, pljuskavac i lasin, a od bijelih sorti debit, trbljan, maraština i bijela ruža. Osim vinogradarstva, na ovom području dugu tradiciju imaju maslinarstvo i voćarstvo (posebice uzgoj badema i smokava), a manji interes je vladao za ratarstvo (ječam, pšenica, kukuruz, raž...) i povrćarstvo (kupus, luk, češnjak, blitva...). Uspješnim se pokazao i uzgoj čistog pamuka na ravnicama oko Skradina.[120]

Od domaćih životinja najviše su se uzgajale ovce i koze, a nešto manje magarci, konji, svinje, perad, kunići i pčele. Šezdesetih godina sve se više razvija svilogojstvo, koje se smatralo najunosnijom granom gospodarstva. U vrijeme *Zlatnog doba svilene bube* (1850 – 1860), u Dalmaciji je otvoreno desetak radionica svilca i sirove svile. Dok su ostale svilare bile uglavnom primitivni pogoni, radionica Antuna Rose u Skradinu ,,bila je opremljena (1843) svim suvremenim potrepštinama, kotlovima, vitlima i drugim alatom. Vlasnik je iz Friulija doveo nekoliko radnika vičnih tom poslu, što je onda rezultiralo izradom svile najbolje kakvoće, koja je unosno prodavana u Milanu i Bresci.“[121]

Statut grada Skradina iz 14. stoljeća veliku pozornost posvećuje ribarstvu, odnosno donosi tri odredbe (od čega dvije vrlo opširne) o načinu ribolova, ribljoj fauni, cijeni ribe te raspodjeli između ribara i općine.[122] To dovoljno svjedoči o važnosti ribarstva za ovaj kraj. Dugogodišnju stagnaciju skradinskog ribarstva prekino je Dandolo donijevši pravilnik o slobodi ribolova te o

[118] Babić, n. dj.: 64.
[119] Babić, n. dj.: 65.
[120] Babić, n. dj.: 65-67.
[121] Peričić, n. dj. (57): 247-248.
[122] Birin, n. dj.: 82-85.

ukinuću feudalnih privilegija i oslobođenju nameta prometa svježom ribom. Prukljansko jezero, u kojem se miješa slatka i slana voda, krije raznovrsni riblji svijet, a po kvaliteti su najviše ističu: lice, tunji, palamide, agači, trlj, kozice, orade, cipli i jegulje.[123]

Manje profitabilna gospodarska djelatnost bilo je i rudarstvo. Ugljen se iskopavao u selu Dubravice, a u Skradinu je postojalo skladište u koje je moglo stati oko 600 tona ugljena. Dalje se ugljen prevozio po Jadranu. Rudnik je otvoren 1836. godine, ali je zbog lošeg poslovanja ubrzo zatvoren. Dvadeset godina kasnije ,,kupuju ga Ante Makale i Vicko Galvani iz Šibenika za 12.000 fiorina. Premda novi vlasnici nisu imali većeg kapitala, rudnik je svejedno neko vrijeme napredovao. Malo zatim ga oni prodaju jednom društvu iz Italije, kada se ruda počela intezivnije kopati i izvoziti.“[124]

Iznimno dobar geografski položaj, čini Skradin pogodnim mjestom trgovačke razmjene. Bio je jedan od posrednika između Turske i ostatka Jadrana. Peričić donosi podataka kako je preko Šibenika i Skradina godišnje znalo prispijevati ,,120 goveda, 1800 glava sitna blaga, 1000 libri maslaca, 500 libri loja, 1500 libri slanog sira, te nešto malo suhog voća.“[125] U Tursku su se pak prevozili i domaći i strani proizvodi poput vina, rakije, kave, šećera, sapuna te obrađena vuna, raše, sukno i kape. Turcima je bila značajna i mogućnost kupovine soli u Skradinu. S druge strane, slabe prometnice kočile su razvoj kopnene trgovine pa se ona uglavnom odvijala između gradova i sela. „Ni u doba prve austrijske uprave, kada je vladao relativan mir, ona nije doživljavala povećani intezitet. U ovim relacijama vršena je najviše razmjena, prodaja živežnih namirnica, koje su i pored stabilnih političkih prilika nuđene tržištu u nedostatnim količinama.“[126] Stoga su Francuzi intezivno radili na izgradnji cesta. ,,U početku su se gradile duge i dobre ceste, na razini francuskih onoga doba. Prva od njih vodila je od Skradina preko Šibenika u Split (66 milja), a druga pak od Drniša do Roškog slapa.“[127] Također, Francuzi su poticali načelo slobodne trgovine te organizirali sajmovne dana. Godine 1806. u Zadru je uspostavljeno Središnje povjerenstvo za trgovinu, a manja povjerenstva nalazila su se u Šibeniku, Skradinu, Drnišu, Splitu i Makarskoj. Splitsko povjerenstvo s vremenom se razvilo u pravu trgovačku komoru nazvanu *Vieće vrhu trgovanja.*

[123] Babić, n. dj.: 78.
[124] Peričić, 1998: 123.
[125] Peričić, n. dj. (57): 96.
[126] Peričić, n. dj. (110): 84.
[127] Peričić, n. dj. (57): 83.

Gospodarstvo i razvoj grada Skradina kroz čitavu povijesti bili su usko vezani s rijekom Krkom. Ne samo zbog ribarstva i mogućnosti pomorske trgovine, već i zbog eksploatacije snage rijeke. 1802. uspostavljena je radionica za preradu vune na otočiću Visovcu, a 1804. započeti su pregovori za izgradnju radionice za preradu drva većeg zamaha. Prvu pilanu na vodeni pogon u Dalmaciji pokrenuo je zadarski poduzetnik Juraj Jurić. „Trebala je to biti *fabbrica di legname,* za ono doba *grandioza pothvat/poduzeće* za preradu drva s tromeđe. On je te godine s vlastima utanačio ugovor (Gospić) o sječi 6000 stabala u Lici, godišnje, za što je trebalo plaćati određenu (3000 fiorina) svotu novaca. Međutim, porad nekih smetnji ugovora je tek djelomično ostvaren: za tri sljedeće godine posječeno je samo 1900 stabala. Prve godine francuske vladavine (1806) na slapovima Krke kod Skradina uspostavljene su neke pilane (*Mulini a sega*), koji izvori navode kao skradinsko poduzeće (*Stabilimento di Scardona*). Uz njih je postojala kovačnica (*fuccina*), namijenjena njihovu održavanju.“[128] Pilana je radila svega nekoliko godina, točnije do novog rata između Austrije i Francuske. Najznačajniji primjer korištenja Krke svakako je izgradnja male hidrocentrale *Jaruga* na Skradinskom buku. Gradnja je započela 1893. g, zahvaljujući šibenskom gradonačelniku Anti Šupuku, njegovom sinu Marku i inženjeru Vjekoslavu Meischneru. U pogon je puštena 28. kolovoza 1895. godine, odnosno samo dva dana nakon hidroelektrane na Niagarinim slapovima. Time je postala najstarija hidroelektrana u Europi, a druga u svijetu.[129] Dobivena električna energija isprva se koristila za pogone mlinova, uljarica i tvornica te za javnu gradsku rasvjetu u Šibeniku, a kasnije se počela koristiti i u domaćinstvima.

Na području skradinske općine krajem 19. stoljeća živjelo je 8534 stanovnika dok je na području samog grada živjelo oko osam stotina. Gotovo 96 % stanovništva bilo je nepismeno. Najveći broj govorio je hrvatskim, odnosno srpskim jezikom (8473 stanovnika) dok je govornika talijanskog (22 stanovnika) i njemačkog (25 stanovnika) jezika bilo svega četrdesetak.[130] Kulturno-umjetnička djelatnost bila je organizirana oko stranačkih čitaonica (Sociate del Casino, Lega Nazionale, Narodne čitaonice) koje su nudile niz dnevnih i tjednih tiskovine poput *Narodnog lista, Magazina sjeverne Dalmacije, Katoličke Danice, Pučkog lista* itd.[131] Od 1855. do 1871. g. djelovala je Filharmonijske družine (Band filharmonica). Od gospodarskih društava

[128] Peričić, n. dj. (57): 81.
[129] Javna ustanova „Nacionalni park Krka“, (http://www.npkrka.hr/stranice/hidroelektrana-krka/111.html), 17. srpnja 2017.
[130] Babić, n. dj.: 52-53.
[131] Babić, n. dj. 49.

svakako je najvažnija Poljodjelska skupština, koja je intenzivno radila na poboljšanju poljoprivrednih uvjeta. „Na poljodjelsko-trgovačkoj i umjetničkoj izložbi u Trstu skradinska Skupština je odlikovana brončanom medaljom za uzgoj američkih, španjolskih i malteških krompira.“[132] Zanimljivo je da je tijekom cijelog 19. stoljeća, postojalo skradinsko povjerenstvo za karitativnu organizaciju Javna dobrotvornost, koja se brinula za siromašne i nemoćne.[133] Već je ranije spomenuto, kako je Skradin bio sjedište političke i katastarske općine te političke i sudbene preture. Ostale javne ustanove bile su: poštanski ured (već 1860. g. dobiva telegraf), okružna deputacija pomorskog zdravstva, carinski ured te porezni ured. Skradinska katolička župa tada je bila jedna od sedam dekanata Šibenske biskupije.[134]
Pomoću države riješeni su „osnovni komunalni i infrastrukturni problemi tako da se kvaliteta življenja dosta poboljšala.“[135] Stoga se nameće zaključak kako su Skradin i njegova okolica doživjeli stanoviti napredak tijekom 19. stoljeća.

Osim već spomenutih pojedinaca koji su radili na razvoju Skradina u 19. stoljeću, svakako valja istaknuti još dvije znamenite ličnosti rodom iz Skradina. To su Ivan Androvć i Lujo Marun. Ivan Androvć rođen je 15. prosinca 1876. u Skradinu, a umro je 20. ožujka 1954. u Zagrebu. Bio je hrvatski pisac, novinar, prevoditelj i leksikograf. Autor je preko četrdeset djela na hrvatskom, talijanskom i njemačkom jeziku, u kojima je obrađivao političke, povijesne, gospodarske, sociološke, religiozne i pravne teme. Istaknuo se kao autor priručnika za učenje stranih jezika: *Talijanska gramatika za školu i početnike* (1939) i *Početnica talijanskog jezika za samouke i naprednije* (1941); a hrvatsku leksikografiju je zadužio sastavivši nekoliko dvojezičnih rječnika: *Dizionario delle lingue italiana-slovena* (1936), *Dizionario italiano-croato,* (1938), *Dizionario delle lingue italiana e croata* (1943) te *Englesko-hrvatski i hrvatsko-engleski rječnik* (1947).[136] „A. G. Matoš je nazvao Androvića pravaškim publicistom enciklopedijske naobrazbe, a njegov putopis više publicističkim no književnim radom.“[137]
Lujo (Stjepan) Marun je pionir i utemeljitelj hrvatske arheologije, osnivač Prvog muzeja hrvatskih spomenika te pokretač časopisa *Starohrvatska povijest,* prvog časopisa o srednjem

[132] Piplović, n. dj.: 291.
[133] Piplović, n. dj.: 286-287.
[134] Piplović, n. dj.: 284-287.
[135] Piplović, n. dj.: 295.
[136]Leksikografski zavod Miroslava Krleže, (http://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=2674), 19. rujna 2017.
[137]Leksikografski zavod Miroslava Krleže, (http://enciklopedija.lzmk.hr/clanak.aspx?id=53195), 19. rujna 2017.

vijeku na južnoslavenskim prostorima. Rođen je 10. prosinca 1857. u Skradinu, a umro je 15. siječnja 1939. u Kninu. U franjevački red je stupio s osamnaest godine i tada dobiva ime Aloysius (Lujo). Već kao mladi župnik u Drnišu , počinje se zanimati za hrvatske starine. Nakon premještaja u Knin, 1885. godine, sve se intenzivnije bavio arheologijom. Osnovao je Naročiti odbor za istraživanje hrvatskih starina u kninskoj okolici, a potom i Kninsko starinsko društvo (od 1893.: Hrvatsko starinsko društvo). Potreba za pohranom pronađenih spomenika i natpisa rezultirala je osnivanjem Prvog muzeja hrvatskih spomenika u Kninu (od 1926.: Muzej hrvatskih starina), svečano otvorenog 24. kolovoza 1893. godine.[138] Fra Lujo Marun je ,,obišao svako selo na području Dalmacije, brojne arheološke položaje u njima, ali i dio Like i jugozapadne Bosne: Na mnogim je položajima sam ili preko povjerenika obavio pokusna iskapanja, a prikupljene nalaze donosio u kninski Muzej.“[139] O radu Muzeja i Društva ponajviše se može saznati iz časopisa *Starohrvatska povijest,* kojeg je pokrenu 1895. g.

Na skradinskom području, istraživao je antičke lokalitete Burnum (Ivoševci) i Varvariju (Bribirska Glavica). Također, vršio je opsežna istraživanja starokršćanskih crkava u Piramatovcima i Žažviću te srednjovjekovnih crkava u Bratiškovcima, Bribiru, Ićevu, Plastovu i Žažviću. Njegova istraživanja dovela su do otkrića niza prirodnih bogatstava, posebice ugljena. Tako je na skradinskom području otkrio rudu na vodotocima Krke – Manojlovcu i Golubiću.[140]

Za svoga života istražio je desetak starokršćanskih i tridesetak srednjovjekovnih crkava; prikupio je gotovo dvije i pol tisuće srednjovjekovnih kamenih spomenika i više od tri tisuće sitnih predmeta; muzejskom fundusu pridodao je više od šest stotina predmeta iz prethistorijskog doba te oko 1300 rimskih kamenih spomenika. ,,Bio je vulkanski duh hrvatske povijesti i njezine najvažnije odrednice - arheološke baštine, neosporivog materijalnog dokaza o identitetu, samobitnosti i opstojnosti hrvatskog naroda na ovom prostoru. Fra Lujo Marun trajno je zadužio hrvatski narod i njegovu kulturu.“[141]

[138] Zekan, 2007: 9-11.
[139] Zekan, n. dj.: 11.
[140] Zekan, n. dj.: 14.
[141] Zekan, n. dj. 37.

6. ZAKLJUČAK

Ovaj je rad sinteza dosadašnjih istraživanja o kulturi i povijesti grada Skradina, koji je održao svoj kontinuitet od antičkih vremena do danas. Razmatrajući društvena, gospodarska i politička kretanja skradinskog područja u 19. stoljeću, uočava se njegova uklopljenost u opća kretanja karakteristična za cjelokupno dalmatinsko područje. Ono se razvijalo pod snažnim utjecajem svojih gospodara Austrije i Francuske. Prva austrijska uprava nije potrajala dovoljno dugo za provedbu nekih ozbiljnijih reformi, no francuska vlast i druga austrijska uprava ustrajno su radile na moderniziraciji dalmatinskog područja. Ipak, o zapaženijem gospodarskom napretku, kao i o razvoju školstva te kulturno-umjetničkih djelatnosti, možemo govoriti tek krajem stoljeća.

Razdoblje 19. stoljeća obilježeno je i sve jačim procesom buđenja nacionalne svijesti i težnje za cjelovitosti hrvatskih zemalja. Skradin je bio dugogodišnje čvrsto uporište autonomaša, sve do sedamdesetih godina kad općinu preuzimaju narodnjaci, a potom i pripadnici Srpske narodne stranke.

Prilozi

FOTOGRAFIJA 1: *Skradin danas*. Foto: Branko Skorić.

FOTOGRAFIJA 2: *Skradin u 18. st.*[142]

FOTOGRAFIJA 3: *Skradin početkom 20. st.*[143]

[142] Preuzeto iz: Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu (http://virtualna.nsk.hr/krka/scardona/), 19. rujna 2017.
[143] Preuzeto iz: Čvrljak, 1995: 318.

7. POPIS LITERATURE

- Babić, Ivo. 1986. *Skradin i njegovo područje u prošlosti.* Mjesna zajednica Skradin. Šibenik.
- Bačić, Stanko. 1991. *Visovački franjevci u Skradinskoj biskupiji.* Zbornik Kačić. Split.
- Birin, Ante. 2002. *Statut grada Skradina.* Matica hrvatska. Skradin-Zagreb.
- Bralić, Ante. 2011. *Zadar kao administrativno i političko središte Dalmacije za francuske uprave.* U: *Dalmacija za francuske uprave (1806. – 1813.) – zbornik radova*. Književni krug i Filozofski fakultet u Splitu. Split. 351-372.
- Budimir, Sanja. 2013. *Tradicijska kultura šibenskog kraja.* Magistarski rad. Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Split.
- Buzov, Snježana. 2008. *O gazijama i hajbaru: osvojenje Skradina u kronici Mustafe Celâlzâdea.* U: *Godišnjak Titus: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke.* Split: 1 (1), 21-31.
- Čvrljak, Krešimir. 1995. *Znameniti putnici u Skradinu i na Krki.* Poglavarstvo grada Skradin; Hrvatska matica iseljenika; Hrvatski informativni centar. Skradin-Zagreb.
- Dragić, Marko. 2016. *Veliki tjedan u crkveno-pučkoj baštini šibenskoga zaleđa.* U: *Godišnjak Titus: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke.* Split: 8 (8), 155-183.
- Ivančan, Ivan. 1982. *Narodni plesovi Dalmacije 3.* Prosvjetni sabor Hrvatske – Zagreb. Zagreb.
- Ivković, Frane. 1992. *Organizacija uprave u Dalmaciji za vrijeme druge austrijske uprave u Dalmaciji 1814-1918.* U: *Arhivski vjesnik.* Zagreb: 34-35, 31-51.
- Kapitanović, Vice. 2009. *Skradinski biskupi i građevine u porječju Krke u 18. stoljeću prema arhivskim spisima.* U: *Godišnjak Titus: godišnjak za interdisciplinarna istraživanja porječja Krke.* Split: 1 (1), 33-52.
- Kozličić, Mithad. 1990. *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku.* Književni krug. Split.
- Kukuljević Saksinski, Ivan. 1873. *Putne uspomene iz Hrvatske, dalmacije, Albanije, Krfa i Italije.* Tiskom dioničke tiskare. Zagreb.
- Novak, Grga. 2004. *Prošlost Dalmacije.* Marjan tiska. Split.

- Oršolić, Tado. 2011. *Teritorijalne snage (Forza territoriale), njihov preustroj i ustroj 1806. – 1809.* U: *Dalmacija za francuske uprave (1806. – 1813.) – zbornik radova*. Književni krug i Filozofski fakultet u Splitu. Split. 339-250.
- Pedišić, Ivan. 2001. *Rimska Skardona*. Matica hrvatska. Skradin.
- Peričić, Šime. 1998. *Gospodarska povijest Dalmacije od 18. do 20. stoljeća.* Matica hrvatska. Zadar.
- Peričić, Šime. 2006. *Povijest Dalmacije od 1797. do 1860.* Matica hrvatska. Zadar.
- Piplović, Stanko. 2002. *Općina Skradin u XIX. stoljeću.* U: *Zbornik o Tomi Babiću.* Gradska knjižnica *Juraj Šižgorić* Šibenik, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu. Šibenik – Zagreb. 281-298.
- Soldo, Josip Ante. 1991. *Skradin pod Venecijom*. U: *Radovi Zadova za povijesne znanosti HAZU u Zadru.* Zadar: 3, 131-183.
- Šprljan, Ivo. 1996. *Skradin: arhitektonski elementi i detalji.* Grafomark. Zagreb.
- Taylor, Allan John Percival. 1990. *Habsburška Monarhija 1809 – 1918.* Znanje. Zagreb.
- Trogrlić, Marko i Šetić, Nevio. 2015. *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću.* Leykam international. Zagreb.
- Trogrlić, Marko i Vrandečić, Josip. 2011. *Dalmacija za francuske uprave (1806. – 1813.) Problemi i interpretacije*. U: *Dalmacija za francuske uprave (1806. – 1813.) – zbornik radova*. Književni krug i Filozofski fakultet u Splitu. Split. 5 – 11.
- Zekan, Mate. 2007. *Fra Lujo Marun (1857. – 1939.) utemeljitelj, misinar i vizionar hrvatske arheologije*. U: *Starohrvatska prosvjeta.* Split: 3 (34), 9-39.

Internetske stranice:

- Grad Skradin (http://www.grad-skradin.hr/)
- Javna ustanova ,,Nacionalni park Krka“ (http://www.np-krka.hr/hr/)
- Leksikografski zavod Miroslava Krleže (http://www.lzmk.hr/)
- Muzejski dokumentacijski centar (http://www.mdc.hr/)
- Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu (http://www.nsk.hr/)
- Narodne novine (https://www.nn.hr/)

- Središnji državni portal (https://gov.hr/)